

ΕΡΩΦΙΛΗ

Journal of Modern Greek Literature

Τεύχος 1 | Νοέμβριος 2020

Ψυχάρης – Σουρής: *Ο Σουρής* του Ψυχάρη και η όξυνση της γλωσσικής διαμάχης

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΔΑΟΥΤΗ

Σελ. 230-254

<https://doi.org/10.26247/erofili.2823>

Βιβλιογραφική αναφορά

Δαούτη, Παναγιώτα. “Ψυχάρης – Σουρής: *Ο Σουρής* του Ψυχάρη και η όξυνση της γλωσσικής διαμάχης.” *Ερωφίλη* 1 (Νοέμβριος, 2020): 230-54. <https://doi.org/10.26247/erofili.2823>.

Παναγιώτα Δαούτη

Ψυχάρης – Σουρή: Ο Σουρής του Ψυχάρη και η όξυνση της γλωσσικής διαμάχης

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να εξεταστεί η διαμάχη που ξέσπασε ανάμεσα στον Γ. Ψυχάρη και τον Γ. Σουρή,¹ στις αρχές του 1905, καθώς και η έκταση που αυτή έλαβε. Πέραν των κειμένων που αποτέλεσαν τον πυρήνα της εν λόγω αντιπαλότητας, παρουσιάζονται συνεντεύξεις, επιστολές και κριτικές σημαντικών πνευματικών ανθρώπων που συμμετείχαν σε αυτήν και οδήγησαν στην όξυνση του γλωσσικού ζητήματος. Τα κείμενα που παρουσιάζονται, μερικά γνωστά, αλλά και κάποια άδηλα μέχρι σήμερα,² συνθέτουν ένα ετερόκλητο μωσαϊκό γραφής, πολύπλοκο και πολυφωνικό που σκοπό έχει να αναδείξει τόσο την πολυπρισματικότητα του συγκεκριμένου γεγονότος όσο και την ευρεία απήχησή του, όπως φάνηκε από τον αριθμό των ατόμων που ενεπλάκησαν σε αυτό.

Τον Ιανουάριο του 1905 δημοσιεύεται στον *Νουμά* ένα εκτενές κριτικό κείμενο του Ψυχάρη³ στο οποίο αναλύεται τόσο το συνολικό έργο του Σουρή όσο και η σχέση του με το αναγνωστικό κοινό που τον ακολουθεί. Αφορμή για τη σύνταξη του κειμένου στάθηκε ο εορτασμός της δεύτερης δεκαετίας του *Ρωμηοῦ*, λεπτομέρεια η οποία τονίζεται από τον Ψυχάρη στην αρχή του κειμένου του. Πέρα από κάποια στοιχεία που αφορούν την προσωπική σχέση των δύο ανδρών, το ψυχαρικό κείμενο στηρίζεται κυρίως στην ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που αποτέλεσαν τον πυλώνα της επιτυχίας του *Ρωμηοῦ* και συντέλεσαν στη συνεχή αύξηση των αναγνωστών του.

Στο κείμενο γίνεται συνεχής αναφορά στη δύναμη του Σουρή, ο οποίος σαν βασιλιάς δέχεται κάθε τιμή από τον κόσμο που τον θαυμάζει, ενώ εκείνος πράττει ανενόχλητος ό,τι επιθυμεί:

Ούτε γὰ οὔτε κανένας ἄλλος δὲν ξεθρονίζουμε τὸ Σουρή. Ἐγινε ἀληθινὸς βασιλιάς. Στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἑλλάδα, ὡς καὶ στὴν Πόλη, κάνει ὅ τι θέλει. Δὲν τοῦ λείει τίποτα κανένας. Μπορεῖ

¹ Μία αρκετά αόριστη και συγχρόνως πολύ συνοπτική περιγραφή της συγκεκριμένης διαμάχης κάνει ο Κρίτων Γ. Σουρής (1949). Ωστόσο, δεν γίνεται καμία αναφορά στα σχετικά κείμενα που δημοσιεύτηκαν στον Τύπο της εποχής αλλά ούτε και στα πρόσωπα που ενεπλάκησαν σε αυτήν. Βλ.: Σουρής (1949) 153.

² Παρατίθενται αποσπάσματα άδηλων κειμένων, όπως, επί παραδείγματι, του Ν. Επισκοπόπουλου (*Ψυχάρης και Σουρής, Ο Επίλογος*), Ζ. Παπαντωνίου (*Ο Σουρής – επιστολή στην εφημερίδα Ἀκρόπολις*), Γ. Τσοκόπουλου (*Αὐτοὶ καὶ Ἐκεῖνοι*), τα οποία εμφανίστηκαν στις εφημερίδες την περίοδο που συνέβη η συγκεκριμένη διαμάχη. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δύο κείμενα του Ν. Επισκοπόπουλου παρατίθενται ολόκληρα σε παράρτημα, καθώς το πρώτο (*Ψυχάρης και Σουρής*) συνοψίζει τα βασικά σημεία του κειμένου του Ψυχάρη, ενώ συγχρόνως παρουσιάζει έντονο κριτικό ενδιαφέρον λόγω της σύγκρισης των δύο συγγραφέων που εμπλέκονται στην εν λόγω διαμάχη, αλλά και των σχολίων του Νικόλαου Επισκοπόπουλου. Το δεύτερο κείμενο (*Ο Επίλογος*) αναφέρεται στις αντιδράσεις που προκάλεσε η συγκεκριμένη διένεξη και στις ακρότητες όσων έλαβαν μέρος σε αυτήν στρέφοντας την προσοχή κυρίως στο γλωσσικό ζήτημα.

³ Ψυχάρης (1905) 1-6.

νά μεταφράση τις *Νεφέλες*, νά τις μεταφράση μάλιστα πιστά, δηλαδή νά βάλῃ μέσα ὅσες ἀνοστιές, ὅσες ἀχρειότητες ἔχει καί τὸ κείμενο, ποῦ δὲν εἶναι λίγες. Βάζει καί τις λέξεις. Τί πειράζει; Σουρῆς. Καί ὁ Σουρῆς γελαῖ. Γελαῖ μὲ ὄλα καί περγελαῖ.⁴

Ὡστόσο, στη συνέχεια ο Ψυχάρης εντάσσει και μία άλλη –ίσως την πιο σημαντική στο κείμενό του– παράμετρο, η οποία εξηγεί τη μεγάλη επιτυχία του έργου του Σουρή και συνάμα την αιτιολογεί. Ο Σουρῆς απευθύνεται στους πολλούς, στον ὄγλο. Αυτός αποτελεί τη δύναμή του και συντελεί στην επικράτησή του, καθώς από το έργο του λείπει η αναζήτηση στοιχείων που προβάλλουν κάθε τί γενναίο, υψηλό και αγαθό που κρύβει το έθνος, εφόσον ο ίδιος αδυνατεί να το συλλάβει, ὡστε να αναδείξει την αξία του:

Ὁ Σουρῆς βέβαια πῶς προστάζει ἔθνος ἀλάκαιρο, ἀλάκαιρο ἀσκέρι, τῆ Ρωμοσύνη· μὰ ὁ Σουρῆς κυβερνᾷ τοὺς Ρωμιούς, ὅσο καὶ ἄφτοι τὸν κυβερνοῦνε. Ὁ Σουρῆς δὲν πάει μπροστά· πίσω τους δὲν πάει· πλάγι πλάγι τους βαδίζει. Νά ἡ δύναμή του. [...]. Ἔγινε ποιητῆς τοῦ ὄγλου, δὲν εἶπα τοῦ λαοῦ. Ὁ γλος εἶναι τὸ κοινὸ ἐκεῖνο τὸ κοπάδι ποῦ παντοῦ θὰ τάνταμώσης, [...] γιατί παντοῦ σέρνεται καὶ χάσκει, γιατί ποτέ του δὲν ξέρει ποῦ πάει. Ὁ τι γενναῖο, ἀψηλό, ἢ ἀγαθὸ καὶ τίμιο ἔχει μέσα του τὸ ἔθνος, ὁ Σουρῆς ὄχι ποῦ συστηματικὰ δὲν πάει νὰ τὸ ἐξετάση, μὰ καθαφτὸ τοῦ λείπουνε τὰ μάτια νὰ τὸ δῆ.⁵ Βλέπει, κρίνει συλλογιέται μὲ τὸ νοῦ, μὲ τὰ μυαλά, μὲ τὰ μέσα τοῦ ὄγλου, καταλαβαίνει ὅσα καὶ ἄφτός, δείχνει τὴν ἴδια τὴν ἀντίληψη σὲ ὄλα, τὴν ἴδια νοησιά, δηλαδή κάποια φυσικὴ του διάθεση νὰ μὴν ἐννοῆ παρὰ ἐκεῖνα ποῦ εἶναι ἱκανὸ νὰ ἐννοῆση καὶ τὸ πλῆθος.⁶

Εκτός, ὁμως, ἀπὸ τὴν ἀμεση σχέση του ἐν λόγῳ δημιουργοῦ με τὸν ὄγλο, ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ εφήμερο τῆς γραφῆς του, καθὼς, ὅπως υποστηρίζει ὁ Ψυχάρης στο κείμενό του, ὁ *Ρωμηὸς* δὲν διαβάζεται παρὰ μόνο τὴ στιγμὴ τῆς κυκλοφορίας του, ἐπομένως, ὁ Σουρῆς συγκεντρώνει τὰ στοιχεῖα περισσότερο ἐνός εφημεριδογράφου παρὰ ἐνός ποιητῆ, καθὼς ἡ γραφὴ του στερεῖται διαχρονικότητας:

Δὲ διαβάζεται ὁ Σουρῆς· διαβάζεται ὁ *Ρωμηὸς*. Διαβάζεται ὁ *Ρωμηὸς* τὴν ἡμέρα ποῦ βγαίνει καὶ ποῦ τὸν ἀγοράζουνε· τῆς περασμένης βδομάδας ὁ *Ρωμηὸς*, πάει, χάθηκε, τελείωσε,

⁴ Ψυχάρης (1905) 2.

⁵ Ὁ Δ. Π. Ταγκόπουλος τὸ 1903 στο κείμενό του με τίτλο *Ὁ Ποιητῆς τοῦ 'Ρωμηοῦ'* που δημοσιεύτηκε στὸν *Νουμᾶ* εἶχε εκφράσει μία παρόμοια με τὸν Ψυχάρη ἀποψη ὅτι, δηλαδή, ὁ Γ. Σουρῆς παρουσιάζει μόνο τὴ φάλη πλευρὰ των Ἑλλήνων, τὴ *Ρωμαϊκὴ σαπίλα* καὶ ἐμπνέεται ἀπὸ αὐτὴν, χωρὶς, ὁμως, νὰ εἰσχωρεῖ στὸ βάθος τῆς: «Τὸν εἶπαν Ἑθνικὸν ποιητὴν. Ἄν Ἑθνικὸ μας γνώρισμα εἶνε μόνον ἡ σαπίλα μας, τότε πραγματικῶς ὁ Σουρῆς εἶνε ὁ Ἑθνικὸς μας ποιητῆς, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν Ρωμαϊκὴ σαπίλα ἐμπνέεται. Τὸν ἀποκάλεσαν Ἀριστοφάνη. Νὰ σὰς πῶ, ἔχω κάποιαν ἐπιφύλαξιν γιὰ τὸν τελευταῖον χαρακτηρισμὸν, ἀφοῦ ὁ Σουρῆς βλέπει μόνον τὴν ἐπιφάνειαν τῆς σαπίλας κ' ἐμπνέεται». Βλ.: Ταγκόπουλος (1903) 2.

⁶ Ψυχάρης (1905) 2.

σβήστηκε, κανείς πιά δὲν τονὲ ξέρει. Δηλαδή, διαβάζεται ὁ Σουρής ὅπως διαβάζεται φημεριδογράφος· δὲ διαβάζεται ὅπως διαβάζεται ποιητής.⁷

Επιπροσθέτως, ο Ψυχάρης τονίζει το γεγονός ότι ο Σουρής δεν ἔχει εχθρούς, εφόσον η καλοσύνη που τον διακρίνει είναι ἄμεσα συνδεδεμένη με το αἶσθημα της *ἀνεμελιᾶς* - στοιχείο και αυτή του ὄχλου - η οποία του στερεί της δυνατότητα να διατυπώσει στο ἔργο του τα γεγονότα εκείνα που καθόρισαν με ουσιώδη τρόπο την πορεία του ἔθνους. Αντιθέτως, περιγράφει κυρίως ἀσήμαντα περιστατικά με στόχο την εφήμερη αναγνωστική ἀπόλαυση, που με το χρόνο χάνεται, καθὼς δεν εμπεριέχει τα στοιχεία εκείνα που εντυπώνονται ως σπουδαία στη συλλογική μνήμη:

Μὰ ὁ Σουρής δὲ βλέπει, δὲ γυρέβει ποτέ του τὴ γενική, τὴ φιλοσοφική σημασία ἑνὸς μεγάλου γεγονότου. [...] παρὰ βλέπει πλάγι, βλέπει τὰ σήμαντα περιστατικά, βλέπει τὸ ἀνέκδοτο, βλέπει τὸ χωρατὸ τῆς ὥρας, δηλαδή τὸ μόνο ποῦ χάνεται. Βλέπει ἀπαράλλαχτα σὰν τὸν ὄχλο, ποῦ δὲν βλέπει καὶ πολλὰ πράματα ἢ τουλάχιστο ποῦ βλέπει τὰ μικρά, τὰ διάφορα, ἐκεῖνα ποῦ νόημα ἔχουνε τὴ στιγμή ποῦ τὰ βλέπεις, γιατί τότες σοῦ προξενοῦνε κάποια ἐντύπωση, [...]. Κ' ἔτσι, ὅσο πιὸ γλήγορα στὸν ὄχλο καταστρέφεται τὸ μνημονικὸ γιὰ τὰ καθέκαστα ποῦ στὴ στιγμή τοῦ φανήκανε σπουδαῖα, τόσο πιὸ γλήγορα γίνεται ἀδιάβαστος κι ὁ Σουρής.⁸

Στη συνέχεια, ο Ψυχάρης αναφέρεται στη στιχουργική ποικιλία που χαρακτηρίζει το ἔργο του Σουρή χωρίς, ωστόσο, αυτή να τον καθιστᾷ ποιητή, καθὼς *ἂν καὶ ὄλος ὁ Σουρής ἕνας στίχος εἶναι, ὅσο κι ἂν ἀλλάζῃ τὸ μέτρο τοῦ στίχου του τὴν οὐσία δὲ τὴν ἀλλάζει. Μονότονος καὶ πολύχορδος.*⁹ Ἐπειτα ἀπὸ τα παραδείγματα που ἐκτίθενται προς ἐπίρρωση αὐτῆς της ἀποψης, ο Ψυχάρης υπογραμμίζει τη σημασία της ρίμας στο ἔργο του Σουρή και υποστηρίζει ὅτι αὐτή ἀποτελεῖ προτέρημα και πρωτοτυπία του ἔργου του, εφόσον συντελεῖ στη δομική του ἰσορροπία και συμβάλλει ουσιαστικῶς στη νοηματικὴ του πληρότητα:

Μὰ ἔχει καὶ τὴν πρωτοτυπία του, γιατί διόλου δὲ σκοπέβουμε νὰ τὸν ἀδικήσουμε τὸν ἄθρωπο. Τὸ γέλοιο, τὸ χωρατό, ἴδιο τὸ πνέμα τοῦ Σουρή στέκουνε στὴ ρίμα, νὰ ἢ μαστοριά του κι ἀλήθεια πρέπει σ' ἄφτὸ νὰ φουμιστῇ μαστορίας. Σὲ κανενὸς στίχους δὲν εἶδα ποτέ μου ρίμα τόσο ἀπροσμόνητη καὶ τόσο πλούσια. [...]. Τιμᾶ ἢ ρίμα τὸ Σουρή. Τοῦ δίνει δικαίωμα στὴν ποιητικὴ, στὴ φιλολογικὴ τὴν ὑπόληψη τοῦ κόσμου. Μᾶς δείχνει πῶς δουλέβει, πῶς κάτι προσπαθεῖ, πῶς δὲν κατεβάζει τοὺς στίχους του ὅπως τύχη. [...]. Σὰ νᾶγινε ρίμα ὄλος ὁ Σουρής.

⁷ Ψυχάρης (1905) 3.

⁸ Ψυχάρης (1905) 3.

⁹ Ψυχάρης (1905) 4.

Κι ἀλήθεια κάποτε τρομάζεις, λὲς μήπως ἡ ρίμα δὲν τοῦ ἄφησε θέση στὸ νοῦ του γιὰ καμιὰ ἄλλη σκέψη.¹⁰

Ἡ κριτική του Ψυχάρη ἀναπόφευκτα στρέφεται στη γλώσσα που χρησιμοποιεῖ ο Σουρῆς στο *Ρωμῆό* του, καθὼς σ' αὐτή και στις ιδέες *χρωστάει ὁ ποιητὴς τὴ ζωὴ του τὴ τωρινὴ καὶ τὴ μελλούμενη*. Ὁ συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα πὼς ἡ τέχνη του Σουρῆ τίθεται πλέον σε κρίση, ἔστω και ἀν αὐτό γίνεται ἀπὸ ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ ἀναγνωστῶν, ἐνὼ ὁ ὄχλος που κατανοεῖ ἀργότερα τὴν πραγματικότητά συνεχίζει νὰ τον δοξάζει και νὰ τον τιμᾷ.

Ὁ ἀντίκτυπος του κειμένου του Ψυχάρη υπήρξε μεγάλος και τὰ άτομα που ἐνεπλάκησαν ἔστρεψαν κυρίως τὴν πολεμική τους στο θέμα τῆς γλώσσας. Στον *Νουμᾶ*, λίγες ἡμέρες ἀργότερα, δημοσιεύεται μία κριτικὴ του Γρηγόριου Ξενόπουλου¹¹ με τίτλο *Ὁ Ἄλλος Σουρῆς*.¹² Ὁ συγγραφέας υποστηρίζει ὅτι ἡ κριτικὴ του Ψυχάρη ἐστιάζει κυρίως στα ἐλαττώματα του ἔργου του Σουρῆ, τὰ ὁποῖα ἀν και ἀληθῆ και λεπτομερῆ δὲν χαρακτηρίζουν τὴν ολότητα τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς, καθὼς «ὁ Σουρῆς ἔχει κι ἄλλα, πολὺ πῖο σπουδαῖα, πολὺ πῖο χαρακτηριστικά, πὼς ἀπὸ τὴν εἰκόνα του δὲν πρέπει νὰ λείπουν, σὰ θέλουμε εἰκόνα ὀλάκερη κι ἀληθινή». Ὁ Ξενόπουλος, λοιπὸν, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ψυχάρης ἔσκυψε πολὺ πάνω στο ἔργο του Σουρῆ, ἀπομακρυσμένος, ὁμῶς, ἀπὸ τὰ ὅσα συμβαίνουν στὴν Ελλάδα, δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβει τὸ πνεῦμα του:

Γιὰ νὰ κρίνει τὸν Σουρῆ ἔσκυψε πολὺ. [...]. Μακρυσμένος ἀπὸ τὴ ζωὴ μας, κλεισμένος στὸ γραφεῖο του, μὲ τὸ τσιμπιδι του και μὲ τὸ φακό του, δὲ θὰ μπορούσε πάλι νὰ ἰδῆ, παρὰ γλωσσικὸν ἀνακάτωμα και δημοσιογραφικὴν ἀνεμελιά. Θὰ τοῦ ξέφευγε τὸ κυριώτερο: Τὸ πνεῦμα.¹³

Στὴν συνέχεια, ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις του σχετικά με τὴν πλούσια εικονοποιία, τὴν ἀποτελεσματικὴ χρῆση τῆς ρίμας και τὸ *μεγαλότεχνο* σατυρικό πνεῦμα του Σουρῆ, ἐνὼ ἐπισημαίνει ὅτι *ὁ ποιητὴς τοῦ «Ρωμῆοῦ» δὲν εἶναι αὐτὸς καθρέφτης – παρὰ κρατεῖ καθρέφτη*. [...]. *Ξέρει κατὰ ποῦ πρέπει νὰ τὸν στρέψη, ξέρει τί νὰ καθρεφτίσῃ σ' αὐτόν, και πρὸ πάντων ξέρει μὲ τί τρόπο νὰ τὸν δείξῃ*.

Στις 23/1/1905 ἡ ἐφημερίδα *Ἀκρόπολις*, δημοσιεύει ἓνα πρωτοσέλιδο ἐκτενὲς κριτικὸ κείμενο του Νικόλαου Ἐπισκοπόπουλου¹⁴ με τίτλο *Ψυχάρης και Σουρῆς*, στο ὁποῖο ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ ἐπεσήμανε τὸ καινοτόμο πνεῦμα του ψυχαρικού κειμένου, τονίζει τὸν

¹⁰ Ψυχάρης (1905) 5.

¹¹ Για τὴ σχέση Ψυχάρη – Ξενόπουλου, βλ.: Τριχιά – Ζούρα (2005) 365-78.

¹² Ξενόπουλος (1905) 2-11.

¹³ Ξενόπουλος (1905) 5.

¹⁴ Για τὴ σχέση Ψυχάρη – Ἐπισκοπόπουλου, βλ.: Μαυρέλος (2005) 379-91.

αναβρασμό που προξένησε στους κύκλους των *σκεπτομένων* ανθρώπων οδηγώντας σε μία σπάνια για τα ελληνικά δεδομένα πνευματική ζύμωση:

Και διὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶνε γεγονός μέγα καὶ εἶνε γεγονός συνταράσσον ὅταν μία κάπως νέα ἰδέα, ἓνα πολεμικὸν ἄρθρον, ἓνα ζήτημα ἔρχεται νὰ μᾶς συνταράξῃ, νὰ μᾶς ἀποτινάξῃ τὴν νάρκη, νὰ μᾶς δώσῃ τοὺς παλμοὺς καὶ τὴν θερμὴν τῆς ζωῆς. Αὐτὸ τὸ σπάνιον γεγονός συνέβη πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μὲ τὴν δημοσίευσιν ἐκτεταμένης, εἰλικρινοῦς, ἀνατρεπτικῆς, ἰσχυρᾶς, παραδόξου καὶ ὁποσδήποτε νευρώδους καὶ ὀλίγον σκανδαλώδους κριτικῆς τοῦ Ψυχάρη περὶ Σουρῆ.

Αφού παρουσιάσει συνοπτικά το λογοτεχνικό έργο του Ψυχάρη, ο Επισκοπόπουλος υπογραμμίζει την προσήλωση του συγγραφέα στη δημοτική γλώσσα, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα ότι το κείμενο για τον Σουρῆ αποτελεί μία από τις πιο ανατρεπτικές και οξυδερκείς ελληνικές κριτικές παραθέτοντας και αποσπάσματα από το συγκεκριμένο κείμενο:

Ἐν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τὰ μᾶλλον πολεμούμενα, τὰ μᾶλλον ἐρεθίζοντα τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν, ὁ Ψυχάρης, εἶνε ἐπίσης καὶ ἓν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα περισσότερον τὴν τιμοῦν. [...] δὲν ἀρκεῖται μόνον νὰ δημιουργῇ ἔργα ὠραῖα [...] ἀλλὰ ἐργάζεται δι' ἓνα ἰδανικὸν τὸ ὁποῖον ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς του, καὶ ὡς πηδάλιον τῆς ἐργασίας του ὅλης. [...] Κρημιστῆς εἰδώλων ὁ Ψυχάρης, [...] πρὸ πολλοῦ ἐτόλμησε νὰ ἀμφισβητήσῃ [...] τὰ ἅγια τῆς δόξης τοῦ Σουρῆ. [...]. Τὸ ἄρθρον αὐτὸ εἶνε ὀλόκληρος εὐφροεστάτη καὶ λεπτοτάτη ψυχολογία καὶ ἴσως καὶ φιλοσοφικὴ μελέτη περὶ τοῦ ταλάντου τοῦ Σουρῆ καὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Σουρῆ καὶ δίκαιον ἢ ἄδικον ὑποθέτομεν, ὅτι ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς βαθυτέρας, τὰς λεπτοτέρας καὶ τὰς ὀξυτέρας σελίδας τῆς ἐσπαργανωμένης ἀκόμη ἑλληνικῆς κριτικῆς.

Ο συγγραφέας προβαίνει σε σύγκριση των δύο προσώπων προβάλλοντας το δίπολο *ἀντιδημοτικὸς* (Ψυχάρης) – *δημοτικὸς* (Σουρῆς). Ὁ Ψυχάρης, *ἀντιδημοτικὸς ἐν τῇ ἀξίᾳ του*, εἶναι ἓνα πρόσωπο το οποίου δέχεται πολεμική, λόγω κυρίως των γλωσσικών του ιδεών, ενώ ὁ Σουρῆς *ἀκρως δημοτικὸς*, ἔχει δεχθεῖ ἐγκώμια καὶ δόξα ἀπὸ τον ελληνικό λαό :

Ὅσον ὁ Ψυχάρης εἶνε ἀντιδημοτικὸς ἐν τῇ ἀξίᾳ του· ὅσον ἡ δύναμις του καὶ ἡ εἰλικρίνειά του ἀποκρούονται, τόσον ὁ Σουρῆς εἶνε δημοτικὸς, τόσον ἀποτελεῖ τὸ χαϊδεμένο παιδί τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. [...] Ἡ δόξα τὸν ἔχει πρὸ πολλοῦ καλύψει καὶ σχεδὸν θάψει τὸν Σουρῆν, ἐνῶ στέφανοι καὶ δεκαετηρίδες, ἐγκώμια καὶ βιβλία, ἀποθεώσεις καὶ διαλαλήσεις τὸν ἔχουν ὠθήσει ζῶντα εἰς τὴν ἀθανασία.

Τις επόμενες δύο ημέρες (24/1/1905 και 25/1/1905) από τη δημοσίευση του κριτικού κειμένου του Επισκοπόπουλου στην *Ἀκρόπολιν*, όπου παρέθετε εκτενή αποσπάσματα από το

κείμενο του Ψυχάρη,¹⁵ ο Σουρής απαντά μέσω μίας συνέντευξης με τίτλο *Ὁ Σουρής καὶ οἱ Μαλλιαροὶ* που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Ἀθήναι*.¹⁶ Σε αυτήν γίνονται αρκετές αναφορές στην προσωπική σχέση των δύο συγγραφέων και ο Σουρής εξηγεί κατά πόσο το έργο του, όπως εμφανίζεται στον *Ρωμηό*, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ποίηση:

Ἡ ποίησις τοῦ «Ρωμηοῦ» εὐρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἔμπνευσιν τῆς στιγμῆς ἢ ὅποια σατυρίζει τὰ γεγονότα τῆς ἑβδομάδας. [...] Ποίησις! Ποίησις εἰς τὸν «Ρωμηὸν» εἶνε ὁ ἴδιος ὁ «Ρωμηός». Ἐπὶ τέλος, φίλε μου δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ψυχάρης, ὅτι ἐγὼ δὲν πηγαίνω διὰ τὴν δόξαν, ἀλλὰ διὰ νὰ συντηρηθῶ, [...].(24/1/1905)

Στη συνέχεια ο Σουρής τονίζει το θέμα της γλώσσας και ασκεί κριτική σε άλλους γνωστούς συγγραφείς που έχουν εκφράσει την προτίμησή τους για τη δημοτική. Στις 25/1/1905 συνεχίζεται η συνέντευξη στην ίδια εφημερίδα, όπου ο Σουρής ασκώντας έντονη κριτική στους Μαλλιαρούς, υποστηρίζει ότι αυτοί έχουν άμεση σχέση με την πολιτική και κοινωνική κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα και χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, σε αυτούς που είναι ηγέτες και στους άλλους που είναι οι οπαδοί τους:

-Τὶ τὰ θέλεις ἀδελφέ, ὅλα αὐτά, ὅλη ἡ μαλλιαρωσύνη εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης καταστάσεως τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς. [...]. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς μαλλιαροὺς αὐτοὺς, οἱ ὅποιοι ἂν τοὺς καλοεξετάσῃς χωρίζονται εἰς δύο τάξεις. Εἰς τοὺς μαγαπόντας καὶ τοὺς ἡλιθίους. Οἱ πρῶτοι εἶνε ἡγέται, οἱ ἄλλοι εἶνε οἱ ὀπαδοὶ ποὺ γράφουν ἀναγούλαις, [...]. [...]. Ἐρώτησέ τοὺς τί γυρεύουν καὶ νὰ ἰδῆς τί θὰ σοῦ ἀποκριθοῦν. Τίποτε, ἀπολύτως τίποτε. Γράφουν λέγει, «γιὰ τοὺς λιγους καὶ ὄχι γιὰ τοὺς πολλοὺς». Ὁ ἕνας θαυμάζει τὸν ἄλλον, [...].

Η συνέντευξη τελειώνει με την άποψη του Σουρή για τον Πάλλη και τη μετάφραση της *Ιλιάδας*, αλλά και για τον *Νουμᾶ*. Ωστόσο, ο Σουρής δεν αρκείται στη συνέντευξη που δίνει στην εφημερίδα *Ἀθήναι* και μέσω του *Ρωμηοῦ* που δημοσιεύεται στις 29/1/1905 αναφέρεται εκτενώς στον Ψυχάρη και τις απόψεις του, αλλά και στο θέμα τις γλώσσας:

- Τί κάθεσαι καὶ τσαμπουνᾶς καὶ τὸν καιρὸ σου χάνεις;...
Σκάσε δὲν εἶσαι ποιητής...τὸ γράφει κι' ὁ κὺρ Γιάννης,

¹⁵ Στις 24/1/1905 στο σημείωμα που προηγείται της συνέντευξης του Σουρή γίνεται αναφορά στο γεγονός ότι η κριτική του Ψυχάρη στον *Νουμᾶ* έγινε ευρέως γνωστή μέσω των εκτενών αποσπασμάτων που χρησιμοποιήθηκαν στο κείμενο του Επισκοπόπουλου δημοσιευμένο στην εφημερίδα *Ἀκρόπολις* (23/1/1905), όπως και αυτών που παρουσιάστηκαν στο περιοδικό *Παναθήναια* : «Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἐπιστολὴ περιωρίζετο μόνον εἰς τὸν «Νουμᾶν», ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ μάθωμεν τὴν ὑπαρξίν τῆς οὔτε ἡμεῖς ἄλλ' οὔτε καὶ ὁ Σουρής, διότι ὁ «Νουμᾶς» κυκλοφορεῖ ἐν Ἀθήναις μὲν μεταξὺ τῶν μαλλιαρῶν καὶ μόνον, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δε, ὅπου ἀποστέλλεται μαζῆ μὲ τὴν ἐμπορικὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ κ. Πάλλη. Ἀποσπάσματα ὅμως τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐδημοσίευσαν καὶ τὰ «Παναθήναια» καὶ ἡ «Ἀκρόπολις», εἰς τρόπον ὅστε ἀνακοινώθη εἰς τὸ πολὺ κοινόν».

¹⁶ Η εφημερίδα *Ἀθήναι* ήταν γνωστή υπέρμαχος της καθαρεύουσας και ο ιδιοκτήτης και διευθυντής της Γεώργιος Κ. Πωπ ένθερμος αντιδημοτικιστής.

ποῦ στέλλει, δόλιε Φασουλῆ, μέσ' ἀπὸ τὰ Παρίσια
 σὲ συμμορίας μαλλιαρῶν διπλώματα περίσσια,
 γλωσσολογίας, κριτικῆς, σοφίας καὶ ποιήσεως,
 καὶ γλωσσολόγος ἔγινε καὶ κριτικὸς ἐκ φύσεως.
 [...] - Σκάσε δὲν εἶσαι ποιητής, προστυχομαθημένε,
 κι' ὁ κύρ Γιαννάκης τῷγραψε, κι' οἱ μαλλιαροὶ τὸ λένε.
 Χίλιαι φοραῖς σοῦ τῶλεγα' στὸν καφφενέ, τεμπέλη,
 γιὰ τὸ καλὸ σου νὰ γενῆς τοῦ μαλλιαροῦ κοπέλι.
 [...] - Ἐσὺ δὲν εἶσαι ποιητῆς ἀσύλληφτης ιδέας,
 εἶσαι τὸ κατακάθισμα τῆς φάρας τῆς χυδαίας.

Το θέμα λοιπόν μεταφέρεται από την κριτική του Ψυχάρη για το έργο του Σουρή στη γλώσσα, γεγονός που δημιουργεί νέες ζυμώσεις στον πνευματικό κόσμο της Αθήνας. Στο κείμενο *Ὁ Σουρή κ.τ.λ.* του Ζ. Π. (Ζαχαρίας Παπαντωνίου) που δημοσιεύεται στο *Σκρίπ* στις 26/1/1905, ο συγγραφέας εντοπίζοντας και αναδεικνύοντας τη νέα διάσταση που παίρνει το εν λόγω γεγονός, εκφράζει την άποψή του σχετικά με την αναζωπύρωση του θέματος τού γλωσσικού ζητήματος. Σημειώνει ότι ενώ το θέμα ξεκίνησε από προσωπικό επίπεδο, πήρε ευρύτερες διαστάσεις, μετά τη συνέντευξη του Σουρή στην εφημερίδα *Ἀθῆναι*, καθώς ενέπλεξε πολλούς συγγραφείς στο πεδίο της γλωσσικής διαμάχης:

Ὁ Ψυχάρης ἔτυχε νὰ γράψῃ τὴν γνώμην του διὰ τὸν Σουρήν. Ὁ Σουρής, ὁ μὴ σκοτισθεὶς διὰ τὴν γνώμην κανενός, ὕβρισε τὸν Ψυχάρην. Καὶ ἐπειδὴ ἐνόμισεν ὅτι αὐτὸ δὲν εἶνε ἀρκετόν, ὕβρισε ὅλους ὅσοι ἔτυχε νὰ σχετίζονται μὲ τὴν ιδέαν μὲ τὴν ὁποίαν σχετίζεται καὶ ὁ Ψυχάρης. [...]. Εἶνε δὲ μοναδικὸν ὅ,τι βλέπει κανεὶς εἰς αὐτὴν τὴν συνέντευξιν. Ἐν πρώτοις ὁ Σουρής ἀναφέρει λεπτομερείας τῶν προσωπικῶν σχέσεων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ψυχάρη, αἱ ὁποῖαι οὔτε μὲ τὰ γραφέντα ἀπὸ τὸν Ψυχάρην ἔχουν καμμίαν σχέσιν, οὔτε ἀποτελοῦν ἀπάντησιν, οὔτε εἶνε πράγματα διὰ τὰ ὁποῖα ἡμπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρεται θνητός. [...]. Εἶνε δὲ καὶ δύσκολον νὰ ὀνομάσῃ κανεὶς ἀμαθεῖς ἀναιδεστάτους [...] τοὺς γράφοντας τὴν δημοτικὴν. Τὴν δημοτικὴν τὴν γράφει ὅλη ἡ σύγχρονη πνευματικὴ Ἑλλάς, [...]. Ὁ Σουρής ἔπρεπε νὰ ἐννοήσῃ τὸ κοινότατον ὅτι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἶνε ιδέα. Δὲν εἶνε Παλαμᾶς, Ψυχάρης, Πάλλης.

Ο Ζ. Παπαντωνίου στέλνει, επίσης, μία επιστολή στην *Ἀκρόπολιν*¹⁷ (28/1/1905) με τίτλο *Ὁ Σουρής*, στην οποία διατυπώνει την ίδια θέση με εκείνη του κειμένου του στο *Σκρίπ*,

¹⁷ Στη στήλη *Λακωνικά* η εφημερίδα *Ἀκρόπολις* εκφράζει την άποψή της σχετικά με τη διαμάχη Ψυχάρη - Σουρή, λαμβάνοντας απόσταση από τα όσα υποστηρίζει στην επιστολή του ο Ζ. Παπαντωνίου, υποστηρίζοντας, ωστόσο, ότι ήταν ατυχές εκ μέρους του Σουρή να εμπλακεί σε γλωσσολογικά θέματα και να απαντήσει στο κείμενο του Ψυχάρη: «Ο Σουρής ἐπειράχθηκε ἀπὸ τὰς μεταφυσικὰς ἀνοησίας τοῦ κ. Ψυχάρη. Ὁ Σουρής δὲν εἶνε οὔτε Μητροπολίτης, οὔτε φιλόσοφος. Εἶνε Φασουλῆς. Εἶνε Σανιδᾶς. Βρῆκε τὸν Περικλῆ - Ψυχάρη μπροστά του. Τὸν

δημοσιευμένο στις 26/1/1905, προσθέτοντας ότι ο Σουρής επί είκοσι χρόνια έμεινε αμέτοχος στο γλωσσικό αγώνα έχοντας δημιουργήσει τη δική του γλώσσα και ότι την παρούσα στιγμή οι μομφές του τόσο προς τη δημοτική γλώσσα όσο και προς τα πρόσωπα που την ακολουθούν δεν καλύπτει κάποια υπάρχουσα ανάγκη:

Έπι 20 χρόνια έμεινεν έκτος του γλωσσικού αγώνος, έχων πολὺ ὀρθὰ καὶ δίκαια τὴν δικὴν του γλῶσσαν, ὅπως εἶχε καὶ τὴν δικὴν του φυσιογνωμίαν. Τώρα ἐπρόβαλεν αἰφνιδίως διατριβογράφος, ἐνῶ ἡ ἐποχὴ μας δὲν εὐρίσκετο πλέον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην του διὰ τὴν γλῶσσαν, ἡ δὲ δόξα τοῦ Σουρή τὸσον ἐκχειλίζει, ὥστε νὰ μὴ τῆς προσθέτῃ τίποτε μίᾳ σταγῶν δημοσιογραφικῆς ρεκλάμας.

Παίρνοντας αφορμή από τη διαμάχη μεταξύ του Ψυχάρη και του Σουρή, Ο Γεώργιος Τσοκόπουλος (υπογράφει ως Γ.Τ.) δημοσιεύει στο *Νέον Ἄστυ* (27/1/1905) το κείμενο *Αὐτοὶ καὶ Ἐκεῖνοι*, στο οποίο σκιαγραφεί τη διαμορφωθείσα κατάσταση σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα. Ο ίδιος εμφανίζεται μετριοπαθής καθώς θεωρεί ότι φυσικό επακόλουθο του χρόνου που περνά είναι η αλλαγή της γλώσσας, ενώ ταυτόχρονα σημειώνει το χάσμα που έχει δημιουργηθεί μεταξύ των δύο στρατοπέδων, καθώς η επικράτηση της μίας ή της άλλης ομάδας ανθρώπων στηρίζεται όχι στην ίδια τη γλώσσα ως ιδέα, αλλά στην επιβολή απόψεων συγκεκριμένων προσώπων:

[...] Τώρα ὁ πόλεμος διεξάγεται πλέον ἄγριος, ἐμπαθὴς, προσωπικὸς. Ἡ γλῶσσα δὲν εἶνε πλέον τὸ εὐγενὲς ὄργανον μὲ τὸ ὁποῖον ἐκφράζονται αἱ ιδέαι. Εἶνε ἴσα - ἴσα ἡ πανοπλία, ἡ ἐπίθεσις, ὁ ἐξολοθρευμὸς. [...]. Δὲν παλαίουν ἀπέναντι ἀλλήλων δύο ιδέαι. Αὐτὸ ἐλέχθη, ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶνε ἀληθές. Παλαίουν δύο ἄνθρωποι. [...] Καὶ ἡ πάλη γενικεύεται [...]. Εἰς διάστημα πενήντα ἐτῶν ἡ γλῶσσα ὑπέστη χαρακτηριστικὴν μεταβολήν, [...] ἡ ὁποία τὴν φέρει μὲ βραδύτητα ἀλλὰ μὲ ἀσφάλειαν εἰς τὸν δρόμον τῆς τελειοποιήσεως. Ὅτι ὁ φυσικὸς αὐτὸς δρόμος τὴν φέρει διαρκῶς εἰς στενωτέραν συγγένειαν μὲ τὴν δημοτικὴν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. [...] Ἴδου τώρα ὀλίγοι ἄνθρωποι ποὺ τὴν σύρουν πρὸς τὰ ὀπίσω, καὶ θέλουν καὶ καλὰ νὰ τὴν καρφώσουν ἐπάνω εἰς τὸν ἀρχαῖον βράχον. Ἴδου καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ὁποῖοι τὴν τραβοῦν πρὸς τὰ ἐμπρός, ἐπειγόμενοι νὰ τὴν φέρουν εἰς ἄκρον, ἔστω καὶ κουρελιασμένην, ξεμαλλιασμένην, ἀξιοθρήνητον.

Μετά την απάντηση του Σουρή, μέσω της συνέντευξης που έδωσε στην εφημερίδα *Ἀθῆναι*, το ίδιο έντυπο δημοσιεύει μία σειρά συνεντεύξεων σημαντικών ανθρώπων από διάφορους τομείς της επιστημονικής και πνευματικής ζωής, οι οποίοι εκφράζουν την άποψή

ἐσανίδωσε. Αὐτὸ ἦταν ὄλο - ὄλο. Τοῦ ἦλθε ἡ ὄρεξις νὰ κάμῃ καὶ τὸν γλωσσολόγο. Ἐδῶ ἔπεσε ἔξω· ἀλλὰ περισσότερο πέφτουν ἔξω ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι λαμβάνουν ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν τὰ Φασουλογήματα καὶ ζητοῦν νὰ τὰ ἀντικρούσουν».

τους σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα. Καθημερινά από 26/1/1905 έως 14/2/1905 παρουσιάζονται συνεντεύξεις του Σπυρίδωνος Παγανέλη, Άγγελου Βλάχου, Πέτρου Κανελλίδη, Νικόλαου Σπανδωνή, Γεώργιου Δροσίνη, Τηλέμαχου Μιταυτσή, Ιωάννη Δαμβέργη, Σπυρίδωνος Βάση, Νικόλαου Ι. Λάσκαρη, Κωνσταντίνου Φ. Σκόκου, Δημήτριου Οικ. Καλαποθάκη και μία επιστολή του Ιωάννη Κονδυλάκη. Στις 26/1/1905 (*Οί Μαλλιαροί και οί Λόγιοι*) η πρώτη συνέντευξη που παρατίθεται είναι του Σπυρίδωνος Παγανέλη, συνεργάτη της εφημερίδας *Άθηναι*. Ο ίδιος ως υπέρμαχος της καθαρεύουσας εκφράζει την αντίθεσή του προς τους Μαλλιαρούς, οι οποίοι χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, σε αυτούς που ακολουθούν συγκεκριμένα γλωσσικά δόγματα *ἐκ πεποιθήσεως* και δεν διαθέτουν *διαύγειαν κρίσεως*, σε άλλους που *ἐξ ἐπιπολαιότητος* βρίσκονται σε πλάνη και σε κάποιους που δύνανται να χαρακτηριστούν ως *ἐγκληματίαι*, *εάν ἐκ προθέσεως ἐπιτελοῦσι τὴν καταστροφὴν* της ελληνικής γλώσσας.

Στις 27/1/1905 δημοσιεύεται η συνέντευξη του Άγγελου Βλάχου με τίτλο *Ὁ Βλάχος και οί Μαλλιαροί*, όπου ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι Μαλλιαροί, όπως και τα έντυπα που φιλοξενούν τα έργα τους, χαρακτηρίζονται από νοσηρό εκφυλισμό,¹⁸ ενώ συγχρόνως εκφράζει την πεποίθησή του ότι η γλώσσα δεν μπορεί να αλλοιωθεί από αυτούς, εφόσον έχει τη δύναμη να παραμείνει ανόθευτη:

Οὐδεμία γλῶσσα, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἑλληνικὴ ἢ ἔχουσα τριῶν χιλιάδων ἐτῶν εὐγένειαν, εἶνε δυνατόν νὰ κινδυνεύσῃ ἢ νὰ ἐπηρεασθῇ ἀπὸ ἀστείας προσπαθείας [...] ἀτόμων τῶν ὁποίων τὰ λογοτεχνικὰ προϊόντα εἶνε κατώτερα κρίσεως. [...]. Τὸ νόσημα εἶνε πολύμορφον καὶ τὰ συμπτώματά του ποικίλα. Ἄλλοι ἐκ τῶν ἀρρώστων πάσχουν προδήλως ἀπὸ παράνοϊαν [...]. Ἄλλοι πάσχουν ἀπὸ μεγαλομανίαν [...]. Ἄλλοι ἐπιδιώκουν μόνον κερδοσκοπικῶς τὴν ἐκ τοῦ νεωτερισμοῦ καὶ τοῦ σκανδάλου φήμην [...]. Ἄλλοι [...], καὶ αὐτοὶ εἶνε οἱ πολυπληθέστεροι καὶ οἱ κωμικώτεροι, [...], εἶνε οἱ νήπιοι καὶ οἱ ἀμαθεῖς, [...].

Την επόμενη ημέρα (28/1/1905), δημοσιεύεται η συνέντευξη με τίτλο *Ὁ Κανελλίδης και οί Μαλλιαροί*, που δίνει ο Πέτρος Κανελλίδης, ιδιοκτήτης και διευθυντής της εφημερίδας *Καιροί* και υπέρμαχος της καθαρεύουσας. Αφού λοιπόν επιδοκιμάσει τη θέση του Σουρή

¹⁸ Ο Άγγελος Βλάχος υποστηρίζει ότι, πέρα από τη φιλολογία, το νοσηρό φαινόμενο του Μαλλιαρισμού χρειάζεται να αναλυθεί από τον φρενολόγο Μιχαήλ Κατσαρά, η γνωμοδότηση του οποίου είναι καταλληλότερη από τη δική του. Γι' αυτό το λόγο λίγες ημέρες αργότερα στην εφημερίδα *Άθηναι* παρουσιάζεται η συνέντευξη ενός άλλου φρενολόγου, του Τηλέμαχου Μιταυτσή, με σκοπό να δηλωθεί η πιθανή σύνδεση των Μαλλιαρών με έναν νοσηρό εκφυλισμό. Πίσω από αυτή την ενέργεια βρίσκεται προφανώς η θεωρεία περί εκφυλισμού του γιατρού και συγγραφέα Max Nordau, όπως αυτή διατυπώθηκε στο βιβλίο του με τίτλο *Εκφυλισμός (Entartung)*, που εκδόθηκε γερμανιστί το 1892. Αξίζει να σημειωθεί ότι τη μετάφραση του βιβλίου στα ελληνικά έκανε ο Άγγελος Βλάχος, η οποία, αρχικά, δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Τὸ Ἄστυ* από 5/1/1897 έως 13/7/1897 και το 1905 εκδόθηκε σε βιβλίο. Βλ.: Nordau (1905).

σχετικά με τη γλώσσα, προβαίνει σε πιο ακραίες δηλώσεις για τους Μαλλιαρούς, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται πρωτίστως για ένα ζήτημα εθνικό, καθώς αυτοί που χρησιμοποιούν τη δημοτική γλώσσα προσπαθούν να χωρίσουν τους Έλληνες από τη γλώσσα των προγόνων τους και την ιστορία τους εξυπηρετώντας τους σκοπούς των Πανσλαβιστών:

Οί έχθροί ήμών προσπαθοῦν νὰ μᾶς χωρίσωσιν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, νὰ ἐξυπηρετήσωσιν τοὺς σκοποὺς τῶν Πανσλαβιστῶν, οἵτινες φρυάτῳσι κατὰ τῆς καθαρευούσης. Θέλουν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοεῖ τὴν γλῶσσαν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, καὶ ἐπομένως δὲν ἔχει τὸ γλωσσικὸν Πρωτεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, [...].[...] θὰ ἔχω ἀκράδαντον πεποίθησιν ὅτι οἱ Μαλλιαροὶ ὄχι μόνον εἶνε μωροὶ διαφθορεῖς τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ ἠλιθίως ἀνέλαβον νὰ καταστρέψουν τὸ Ἔθνος.

Στις 29/1/1905 δημοσιεύεται η συνέντευξη του Νικόλαου Σπανδωνή με τίτλο *Ὁ Σπανδωνῆς καὶ οἱ Μαλλιαροί*, ο οποίος κρατά μία μετριοπαθὴ στάση ἀπέναντι στους Μαλλιαρούς, υπογραμμίζοντας την ιστορική διάσταση του ζητήματος και την αναγκαιότητα χρήσης της καθαρεύουσας για λόγους εθνικής συνοχής. Την επόμενη ημέρα (30/1/1905) συνεχίζεται η συνέντευξη του δημοσιογράφου, ο οποίος προσθέτει ότι *τὸ κίνημα αὐτό, ὁ θόρυβος αὐτὸς* θα μπορούσε να προσφέρει μεγάλας υπηρεσίας διὰ τῶν γλωσσικῶν καὶ γλωσσοσυγκριτικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐν γένει ἐρευνῶν ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐθνικῆς περιόδου, ἥτις περιλαμβάνει τὴν ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 10' ἑκατονταετηρίδος ἐποχὴν, εφόσον εἶναι ἀνάγκη νὰ στηρίζουν τις θεωρίες τους σε φιλολογικὲς μελέτες περὶ γλώσσας. Επομένως, αὐτὴ ἡ ἐργασία χρειάζεται πολὺ χρόνον γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἐκ μέρους τῶν δημοτικιστῶν, οἱ οἱποῖοι πρέπει, λοιπόν, νὰ ἀρκεστούν στὸν τίτλο του *précenseur* καὶ νὰ κάνουν ὅλη τὴν προπαρασκευαστικὴ ἐργασία τὴν οἱοία, ἀν δὲν ολοκληρώσουν, θὰ συνεχίσουν οἱ ἐπόμενες γενεές.

Στις 31/1/1905 δημοσιεύεται η συνέντευξη του Γεώργιου Δροσίνη με τίτλο *Ὁ Δροσίνης καὶ οἱ Μαλλιαροί*,¹⁹ ο οποίος, αφού θα αναφερθεῖ σε κάποιους συγγραφείς, ὅπως ο Ανδρέας Καρκαβίτσας²⁰ που αποφάσισε νὰ ἀκολουθήσει μία γλώσσα γραφῆς – γιὰ τὸν *Ἀρχαιολόγο* -

¹⁹ Τὴν ἐπόμενη ἡμέρα τῆς παρουσίας τῆς συνέντευξης τοῦ Δροσίνη, ἡ ἐφημερίδα *Ἀθῆναι* δημοσιεύει μία ἐπιστολὴ τοῦ συγγραφέα, ο ἰοῖος ἀναφέρει ὅτι μία προσωπικὴ συζήτηση ἐμφανίστηκε ὡς συνέντευξη, ἐνῶ ο ἴδιος δὲν εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἐκφράσει δημόσια τὴν ἀπόψή του ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος: «Μὲ ἐστεφάνωσες μὲ ὅλα τὰ ἄνθη τῆς φιλικῆς εὐμενείας σου διὰ νὰ μὲ φέρῃς εἰς τὸ θυσιαστήριον τῆς δημοσιότητος. Ἀλλὰ μὲ τὴν πανηγυρικὴν αὐτὴν δημοσίευσιν ἐνὸς ἐλεεινοῦ ράκου συνομιλίας μας, ὅλως ἰδιαιτέρας, μ' ἔκαμες νὰ αἰσθανθῶ τὴν ἐντροπὴν τοῦ Σχολαστικοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ φέρῃ τὸ ἀποθανὸν ἀνήλικον τέκνον τοῦ εἰς τὸν συναχθέντα διὰ κηδείαν κόσμον» (1/2/1905).

²⁰ Ὁ Καρκαβίτσας δίνει μία συνέντευξη στὴν ἐφημερίδα *Ἐστία*, ἡ οἱοία δημοσιεύεται στις 5/2/1905 με τὸν τίτλο *Τὸ Περίφημον Ζήτημα τῆς Γλώσσης. Λογικαὶ Σκέψεις Δημοτικιστοῦ. Μία Συνομιλία με τὸν Καρκαβίτσαν*. Σὲ αὐτὴν ο συγγραφέας, ἀφού ἀναφερθεῖ συνοπτικὰ στὸν *Ἀρχαιολόγο*, παρουσιάζει τὶς ἀπόψεις του περὶ δημοτικῆς γλώσσας καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐπικράτησής τῆς, σημειώνοντας συνάμα ὅτι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν τέθηκε ἐπὶ σωστῆς βάσης, καθὼς οἱ κύριοι ἐκπρόσωποι τοῦ θέσπισαν τὰ κείμενά τους ὡς ὑπόδειγμα γλωσσικὸ, τὸ οἱοῖο

διαφορετική από αυτή του παρελθόντος, θα κρατήσει σε γενικές γραμμές ουδέτερη στάση σχετικά με το εν λόγω θέμα, επισημαίνοντας, ωστόσο, ότι ο Ψυχάρης επιθυμεί να καταστήσει με το έργο του κατάλληλη τη δημοτική, ώστε να καλύπτει όλες τις ανάγκες, ενώ για τον Πάλλη θα σημειώσει ότι η μετάφραση της *Ιλιάδας* σε ερμηνευτικό επίπεδο αποτελεί έργο αξιοσημείωτο, στο θέμα, όμως, της γλωσσικής απόδοσης θεωρείται ελλιπές:

Θέλει νὰ καταρτήση γραμματικῶς τὴν δημοτικὴν καὶ νὰ τὴν καταστήσῃ ἐπαρκῆ εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας. Καὶ νόμιζε ὅτι θὰ ὑποβοηθήσῃ αὐτὸ τὸ ἔργον γράφων. Ἀλλὰ τὸ γραφὲν δὲν εἶνε ἔργο τοῦ γλωσσολόγου. Ὁ Ψυχάρης ἐσπούδασε βοτανικὸς. Ἐσπούδασε τὰς ρίζας τῆς γλώσσης. Καὶ θέλει νὰ κάμῃ τὸν ἀνθοκόμον, νὰ γράφῃ συγχρόνως, πᾶν ἔργον ἐντελῶς διαφορετικόν. [...]. Πρέπει νὰ σημειώσῃ ὅτι ὁ Πάλλης εἶνε διδάκτωρ φιλολογίας. [...]. Τὸ ἔργο του δὲ τῆς μεταφράσεως τῆς Ἰλιάδος εἶνε ἐν τῇ καθαρῶς ἐρμηνευτικῇ αὐτοῦ μορφῇ ἔργον ἄξιον προσοχῆς κατὰ τὴν γνώμην καὶ τῶν εἰδικῶν φιλολόγων. Ἄλλ' εἰς τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς ἀποδόσεως, ὑπῆρχε πολλάκις ἔλλειψις γνώσεως τῆς αἰσθητικῆς τῶν λέξεων.

Ἐπετα ἡ συνέντευξις με τίτλο *Ὁ Μιταυτσῆς καὶ οἱ Μαλλιαροὶ* (2/2/1905) στὴν ὁποία ὁ Τηλέμαχος Μιταυτσῆς, υφηγητὴς τῶν νευρικῶν καὶ φρενικῶν νοσημάτων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,²¹ ἀπαντᾷ στα ερωτήματα που τίθενται ἀπὸ τὴν εφημερίδα σχετικά με τοὺς Μαλλιαροὺς, ὥστε νὰ διαπιστωθεῖ εἰς οἱ πράξεις τοὺς κρίνονται ἢ ὄχι φυσιολογικῆς. Ὁ ἴδιος ισχυρίζεται ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφανθεῖ ἐπιστημονικὰ ἐπὶ τοῦ θέματος εἰάν δὲν τοὺς ἐξετάσει ὡς γιατρός, ἀναφέρει ὅμως ὅτι γενικῶς οἱ μεταρρυθμιστὲς χωρίζονται σὲ δύο κατηγορίες, τοὺς φυσιολογικοὺς καὶ τοὺς παθολογικοὺς, οἱ ὁποῖοι διακρίνονται μετὰξὺ τοὺς ὡς ἐκ τῆς ἠθικῆς ἰδέας τῆς σκοπούσεως πραγματικῶν ἠθικῶν τῆς κοινωνίας ὄφελος καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ οπαδοὶ τῆς δημοτικῆς δὲν εἶναι πνευματικῶς υγιεῖς, βασιζόμενος, ὅμως, κυρίως σὲ κοινωνικὰ καὶ ὄχι σὲ ἐπιστημονικὰ κριτήρια. Ὁ Ἰωάννης Δαμβέργης στὴ συνέντευξί του (*Ὁ Δαμβέργης καὶ οἱ Μαλλιαροὶ*, 3/2/1905) θεωρεῖ ὅτι χρειάζεται νὰ ὑπάρχει διάκριση ἀνάμεσα στὴ Μαλλιαροσύνη που εἶναι νόσημα ὑπαγόμενον οὐχὶ εἰς τὴν γλωσσολογίαν ἀλλὰ εἰς τὴν

ἐπρεπε ὅλοι νὰ τηροῦν. Ἐπίσης, παραδέχεται ὅτι ἡ γλώσσα που γράφει ὁ ἴδιος καὶ οἱ λεγόμενοι δημοτικιστὲς εἶναι πιθανὸν νὰ μὴν ἔχει καμμία σχέση με τὴ γλώσσα τοῦ μέλλοντος που θὰ ἀποτελέσει τὴν ἀληθινὴ ἐθνικὴ γλώσσα καὶ θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μίας μακρόχρονης ἐξέλιξης : «Παραδέχομαι καὶ τὸ πιστεύω ὅτι κάθε ἄλλο παρὰ καλὰ ἐβάλλθη τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης. Αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ [...] ἴσως ἀπὸ ὑπερβολικὴν πεποιθήσιν πρὸς τὸν ἑαυτὸν τοὺς, ἴσως καὶ ἀπὸ ἀντίδρασιν τοῦ λογιωτατισμοῦ ἐφαντάσθησαν ὅτι ἐκεῖνα ποῦ γράφονε καὶ ὅπως τὰ γράφονε πρέπει σῶναι καὶ καλὰ νὰ θεσπισθοῦν ὡς δοκουμένα καὶ ὡς ὑποδείγματα γλωσσικὰ. Ἴσως ἀκόμη καὶ νὰ προχωροῦν μέχρι τοῦ νὰ νομίζουσι ὅτι τέτοια ζητήματα λύνονται εὐκόλα καὶ σὲ λίγα χρόνια μέσα [...].[...] παραδέχομαι ὅτι αὐτὴ ἡ γλώσσα ποῦ γράφομεν οἱ λεγόμενοι δημοτικιστὰὶ σήμερον δὲν ἔχει πιθανώτατα καμμίαν σχεδὸν σχέση με τὴν γλώσσαν τοῦ μέλλοντος, τὴν ἀληθινὴν ἐθνικὴν γλώσσαν, ἐκείνην ποῦ πράγματι σιγὰ σιγὰ θὰ φτειασθῇ με τὴν ἐξέλιξιν. Ὅτι τὸ ζήτημα δὲν λυεταὶ με δέκα καὶ εἴκοσι χρόνια, ἀλλὰ με διακόσια καὶ ἴσως περισσότερα, μόνον παλαβοὶ μποροῦν νὰ τὸ ἀρνηθοῦν. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους, εἶνε μία ἀρχή, ἔστω καὶ μία ἀπόπειρα ἀρχῆς».

²¹ Ἡ εφημερίδα *Ἀθῆναι* δὲν ἐπιλέγει τυχαίᾳ νὰ ζητήσει τὴν ἀπόψη τοῦ φρενολόγου Τηλέμαχου Μιταυτσῆ, καθὼς ὁ ἴδιος ἀσχολήθηκε με τὸ θέμα τοῦ εκφυλισμοῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ βιβλίον του με τίτλο *Οἱ Ἐκφυλοὶ* (1899).

φρενολογίαν και την έκφραση των ιδεών μέσω της δημοτικής γλώσσας. Επίσης, οι Μαλλιαροί εντελώς *άπαράσκευοι*, σαν *ρακοσυλλέκται* *συνάγουσι* και *είσάγουσι* *εἰς τὴν ταλαίπωρον γλῶσσάν των ὅλα τὰ συντρίμματα* και *τὰ στρεβλώματα τῆς λαϊκῆς ἀμαθείας*. Επομένως, πρόκειται για μια γλώσσα καχεκτική και στρεβλωμένη που υπόκειται στους περιορισμούς που της επιβάλλουν οι εκπρόσωποί της:

Αὐτὴ εἶνε ἡ μόνη σχέσις τῆς μαλλιαροσύνης πρὸς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, οὐχὶ ὅμως τὴν δημοτικὴν τὴν ὁποῖαν πάντες λατρεύομεν και μεταχειρίζομεθα εἰς ὠρισμένας περιστάσεις, ἀλλὰ μιᾶς ἄλλης παρεισάκτου, καχεκτικῆς και σκελετώδους, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ κρύψη ὑπὸ τὸ ψιμμύθιον και τὰ χρυσόχορτα δι' ὧν εἶνε μετημφιεσμένη τὰ μαρτύρια και τὰ στρεβλώσεις ἃς ὑφίσταται ἀπὸ τοὺς στραγγαλιστὰς προστάτας της.

Τις επόμενες δύο ημέρες (4/2/1905 και 5/2/1905) δημοσιεύεται η συνέντευξη του Σπυρίδωνος Βάση, καθηγητῆ Λατινικῆς φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος αναλαμβάνει να αναλύσει και να αξιολογήσει το βιβλίο της Γραμματικῆς του Γ. Ροντάκη, το οποίο *ὡς ὅλα τὰ βιβλία ταῦτα ἐκδίδονται δαπάναις τῆς ἐν Εὐρώπῃ ἐταιρίας Ψυχάρη – Πάλλη και ἔχει ἐγκριθῆ ὑπὸ τῶν ἡγετῶν ὡς τὸ ἐπίσημον βιβλίον τοῦ τυπικοῦ πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς γλώσσας*. Στις 6/2/1905 ο Νικόλαος Ι. Λάσκαρης,²² υποστηρίζει στην συνέντευξή του (*Ὁ Λάσκαρης και οἱ Μαλλιαροί*) ὅτι οι Μαλλιαροί κατάφεραν να αποκτήσουν δημοτικότητα, λόγω της παρούσας περιστασης θεωρώντας τον Ψυχάρη νικητῆ της εν λόγω διαμάχης, ενώ συγχρόνως διαχωρίζει τους συγγραφείς που χρησιμοποιούν τη δημοτικὴ γλῶσσα για να γράψουν τα ἔργα τους, ἀπὸ τους Μαλλιαρούς που οποιαδήποτε γλῶσσα και αν ακολουθήσουν, τα κείμενά του τους εἶναι ἀνάξια λόγου. Ο Κωνσταντῖνος Φ. Σκόκος στη συνέντευξή του (*Ὁ Σκόκος και οἱ Μαλλιαροί*), δημοσιευμένη στις 7/2/1905 και 8/2/1905 θέτει ως βάση του συλλογισμού του το γεγονός της ἀναπόφευκτῆς ἐξέλιξης της ἐλληνικῆς γλῶσσας, καθὼς αὐτὴ ἀποτελεῖ ἔργο της ιστορίας και του πολιτισμοῦ *ὃν ἀντιπροσωπεύει και οὗ εἶνε ἀπαύγασμα*. Γλωσσοπλάστης με τη συνδρομή του ζώντος πολιτισμοῦ εἶναι ο λαός, ο οποίος *ἀποκαθαίρει, μορφοποιεῖ, καλλιτεχνεῖ, νομοθετεῖ*

²² Στο τέλος της συνέντευξής του ο Ν. Λάσκαρης αναφέρει ὅτι ο Ζ. Παπαντωνίου ἀποκάλεσε μωρό τον Ψυχάρη, χαρακτηρισμό που ο Παπαντωνίου διαψεύδει την επόμενη ἡμέρα (7/2/1905) στο κείμενο με τίτλο *Μία Ἀπάντησις* που δημοσιεύεται στο *Σκρίπ*: «Δὲν εἶμαι ἐγὼ ἰκανὸς νὰ ὀνομάσω τὸν Ψυχάρην ἴμωρον» και ἂν ἀκόμη θὰ ἦτο ἀνάρμοστος τέτοιος χαρακτηρισμὸς διὰ τὸν τελευταῖον πνευματικὸν ἐργάτην, ἀκόμη περισσότερο ἀνάρμοστος εἶνε ἂν ἀπευθύνεται εἰς ἐκεῖνον ποῦ πρῶτος γενναῖα ἐπολέμησε εἰς τὴν ἐποχὴν μας διὰ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν και ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ πρῶτος ἐργασίαν δι' αὐτήν. Εἰς τὸν κ. Λάσκαρη εἶπα ὅτι τὸ σύστημα με τὸ ὁποῖον ἐργάζεται διὰ τὴν δημοτικὴν ὁ Ψυχάρης και ὁ Πάλλης τὸ θεωρῶ ἐντελῶς ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ποῦ πρέπει νὰ ἔχη ἕνας τέτοιος ἀγὼν, αὐταρχικὸν, ἔξω ἀπὸ τὸ αἶσθημα και τὴν ἀλήθειαν, σύστημα ποῦ κάμνει μάταιον ὅλον τὸν εἰλικρινῆ των και βαρὺν ἀγῶνα». Ο Λάσκαρης του ἀπαντᾷ μέσω της εφημερίδας *Ἀθῆναι* στις 8/2/1905, υπερασπιζόμενος τα ὅσα δήλωσε στην συνέντευξή του που δημοσιεύτηκε στην ἴδια εφημερίδα στις 6/2/1905 σχετικά με τις ἀπόψεις που διατύπωσε σε αὐτόν ο Ζ. Παπαντωνίου σχετικά με τον Ψυχάρη.

βαθμηδὸν καὶ ἀσυναισθητῶς τὴν γλῶσσαν. Ωστόσο, σημειώνει ότι η γλώσσα των Μαλλιάρων δεν αποτελεί μία ζωντανή αλλά τεχνητή γλώσσα που δεν λαλεῖται πουθενά:

[...] ἡμπορῶ νὰ σᾶς βεβαιώσω ἐπισήμως, στατιστικῶς, ὅτι ἡ ἀστεία αὐτὴ γλῶσσα τοῦ Ψυχάρη, ἢ δημοτικοφανῆς ἴσως, ἀλλὰ κάθε ἄλλο ἢ ζωντανὴ καὶ ἀληθῆς, ὄχι μόνον δὲν συγκινεῖ, δὲν ἐννοεῖται, δὲν προσελκύει, δὲν κατακτᾷ, ἀλλὰ ἀποκρούεται πανταχόθεν [...]. [...] καὶ τότε καὶ τώρα καὶ πάντοτε ἡ ψυχαρικὴ γλῶσσα εἶνε ψευδῆς, τεχνητῆ, ἄψυχος, νεκρά. Διότι δὲν ἀπευθύνεται εἰς τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα οὐδεμιᾶς χώρας καὶ οὐδενὸς τμήματος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Εἶνε, μὲ δύο λέξεις, ὁ σχολαστικισμὸς τῆς δημοτικῆς [...]. Εἶνε ἡ λογιωτατοσύνη ἀπὸ τὴν ἀνάποδὴ της. (7/2/1905)

Δύο ημέρες αργότερα (10/2/1905) δημοσιεύεται η συνέντευξη με τίτλο *Ὁ Καλαποθάκης καὶ οἱ Μαλλιάροι*, όπου ο Δημήτριος Οικ. Καλαποθάκης, ιδιοκτήτης και διευθυντής της εφημερίδας *Ἐμπρός*,²³ αφού κάνει αναφορά στους Μαλλιάρους και την κενοδοξία τους να δημιουργήσουν μία νέα γλώσσα, υποστηρίζει ότι η γλώσσα των Ελληνικών τραγουδιών, είναι και αυτή των ηρώων του 1821, αλλά και των αγροτών και ποιμένων. Επομένως, δεν δύναται να έχει τον πλούτο της καθαρεύουσας, η οποία πρέπει κατά την άποψή του να επικρατήσει, καθώς αυτή προσεγγίζει περισσότερο τη γλώσσα του Πλάτωνος και του Ξενοφώντος *πρὸ τῆς ὁποίας ἀποκαλύπτεται πᾶς θαυμαστῆς τοῦ ὠραίου καὶ τῆς ἁρμονίας.* Στη συνέχεια, ο Καλαποθάκης ασκεί κριτική σε συγκεκριμένα πρόσωπα και διερωτάται πού βρίσκουν την οικονομική στήριξη για να βιοποριστούν και να εκδώσουν τα βιβλία τους,²⁴ ενώ συγχρόνως τονίζει το γεγονός ότι η γλώσσα συνάδει με την πολιτιστική κατάσταση της χώρας, διαπλάθεται από τον λαό και δεν αποτελεί δημιούργημα λίγων ανθρώπων:

[...] ἡ γλῶσσα εἶνε παρακολούθημα ἑνὸς πολιτισμοῦ καὶ οὐχὶ δημιούργημα δύο – τριῶν ἀνθρώπων. Τὴν γλῶσσαν θὰ τὴν μορφώσῃ ὁ λαός, θὰ τὴν καθάρισῃ δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς

²³ Η εφημερίδα *Ἐμπρός*, υποστηρίζοντας την καθαρεύουσα, αναφέρεται στο θέμα της γλώσσας δημοσιεύοντας πρωτοσέλιδα κείμενα που υπογράφει Ὁ Περίεργος. Αυτά είναι τα εξής: «Ὁ Κρυάρης» στις 28/1/1905, «Γλωσσοφάγωμα» στις 29/1/1905 και «Κωμωδία εἰς Πρᾶξιν» στις 7/2/1905.

²⁴ Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στον Παλαμά, ο οποίος λόγω της γλώσσας που χρησιμοποιεί για τη συγγραφή του έργου του πρέπει να σταματήσει να εργάζεται στο Πανεπιστήμιο, ώστε να μην τον μισθοδοτεί η Πολιτεία: «Ἐδῶ ἐν μέσαις Ἀθήναις εἰς αὐτὸ τὸ Ἐθνικὸν μας Πανεπιστήμιον ἐργάζεται ὁ εἷς ἐκ τῶν τριῶν ἀρχηγῶν τῆς Μαλλιαρῶσύνης ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Πολιτείας. Θὰ μοῦ εἶπτε ὅτι, ἀφοῦ δὲν μεταχειρίζεται τὴν Ψυχαρικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν θέσιν του αὐτῆν, κατὰ τί βλάπτει. Βλάπτει καὶ πολὺ μάλιστα, διότι τὸν μισθὸν τὸν ὁποῖον τοῦ δίδει ἡ Πολιτεία τὸν μεταβάλλει εἰς βέλη κατ' αὐτῆς. Βλάπτει διότι παύει νὰ εἶνε ὁ Παλαμᾶς ὁ ἰδιώτης ἀφ' ἧς στιγμῆς εἶνε Γ. γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου. Καὶ ἡ θεραπείαν τοῦ κακοῦ νομίζω ὅτι ἐγκεῖται στὴν παῦσιν τοῦ Παλαμᾶ. [...] Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ Παλαμᾶς εὐρίσκεται εἰς οἰανδήποτε δημοσίαν θέσιν σχετιζομένην μάλιστα τόσον ἀμέσως μὲ τὰ γράμματα, οἱ Μαλλιάροι πάντοτε θὰ ἔχουν ὡς στήριγμά των ἀνθρώπων ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς κατατοξεύοντα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μετ' αὐτῆς ἀλληλένδετα ἔθνικα συμφέροντα».

υπερκαθαρεύοντας τύπους και από τα στρεβλωμένα ελληνικά, διὰ τὰ ὅποια αἰῶνων δουλεία μόνον τὴν κακὴν ἐπίδρασίν τῆς ἠδύνατο ἐπιβάλη.

Στις 14/2/1905 δημοσιεύεται μία ἐπιστολή του Ἰωάννη Κονδυλάκη (*Ὁ Κονδυλάκης καὶ οἱ Μαλλιαροί*), ὁ ὁποῖος με τὴ σειρά του ἐκθέτει τὴ θέση του σχετικά με τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας. Αναφέρεται, μεταξύ ἄλλων, στὴν καθαρεύουσα καὶ τὴν ταυτότητά της, ἐνῶ καταλήγει στο συμπέρασμα ὅτι ἡ προτίμηση αὐτῆς ἐναντι τῆς δημοτικῆς ἐγκεῖται στο γεγονός ὅτι βρίσκεται σε ἐγγύτητα με τὴν Ἀρχαία Ἑλληνική:

Διότι ἐπὶ τέλους τί εἶνε αὐτὴ ἡ γλῶσσα; [...] Ποῦ εἶνε τὸ λεξικόν, ποῦ ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικόν της; Ποῦ ὑπάρχει τέλος πάντων; [...] Φυσικὸν καὶ λογικὸν εἶνε διὰ νὰ μάθη κανεὶς μίαν γλῶσσαν νὰ διδαχθῆ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν· ἀλλὰ διὰ νὰ μάθη τὴν θαυμαστὴν μας καθαρεύουσαν πρέπει νὰ διδαχθῆ, ὄχι αὐτὴν, ἀλλὰ μίαν ἄλλην γλῶσσαν. Εἶνε λοιπὸν ἢ δὲν εἶνε φαινόμενον μοναδικὸν καὶ ἀπαράμιλλον ἡ γλωσσικὴ μας κατάστασις; [...]. Δι' ἡμᾶς εἶνε ἀρκετὸν ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶνε εὐγενὴς, ἀφοῦ λαλεῖ διαφορετικὰ ἀπὸ ἡμᾶς καὶ λέγει τὴν χυδαίαν μύτην *ρῖνα* καὶ τὸ χυδαῖον πόδι *ποῦς*. Μὲ αὐτὰ καὶ με αὐτὰ φαινόμεθα ὅτι συγγενεῦομεν πρὸς τοὺς ἀρχαίους.

Με τὴν ἐπιστολή του Κονδυλάκη κλείνει ὁ κύκλος τῶν συνεντεύξεων τῆς εφημερίδας *Ἀθῆναι*, που ἀνοίξε με τὴ συνέντευξη του Σουρή λειτουργώντας ὡς ἀπάντηση στὴν κριτικὴ του Ψυχάρη καὶ δίνοντας συνάμα τὸ ἐναυσμα γιὰ τὴν ὄξυνση τῆς γλωσσικῆς διαμάχης, καθὼς ἐνεπλάκησαν σε αὐτὴ πολλὰ πρόσωπα τῆς πνευματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς κοινότητος τῆς Ἀθήνας. Ὁ Νικόλαος Ἐπισκοπόπουλος, ἀρκετὲς ἡμέρες πρὶν τελειώσει ἡ συγκεκριμένη διαμάχη δημοσιεύει ἕνα κριτικὸ κείμενο στο *Ἄστυ* (29/1/1905) με τίτλο *Ὁ Ἐπίλογος* (υπογράφει ὡς Ν. Ἐπ.), ὅπου ἐπισημαίνει τὴ μεγάλη διάσταση που ἔλαβε τὸ θέμα²⁵ καὶ τὸν *αντιδημοτικὸν παροξυσμὸν* τῶν περισσοτέρων ἐμπλεκομένων:

²⁵ Στις 7/2/1905 δημοσιεύεται στο *Ἄστυ* τὸ κείμενο του Ν. Ἐπισκοπόπουλου με τίτλο *Ὁ Διωγμός*, στο ὁποῖο ὁ συγγραφέας με εἰρωνικὸ τόνο παρουσιάζει τὶς μεγάλες διαστάσεις που ἔχει λάβει τὸ συγκεκριμένο θέμα καὶ τὶς ακραίες ἀντιδράσεις τῶν υποστηρικτῶν τῆς καθαρεύουσας: «Ἐπεσκέφθην χθὲς ἕνα φίλον μου μ α λ λ ι α ρ ὀ ν, τὸν ὁποῖον τὰς ἡμέρας αὐτὰς ἀποφεύγω νὰ συναντῶ εἰς τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον χαιρετῶ κρυφίως καὶ ὁ ὁποῖος μοῦ ἐμπνέει σοβαρὰς ἀνησυχίας. Τὸν εὔρον εἰς ἕν ἀπομακρυσμένον δωμάτιον τοῦ οἴκου του, εἰς μίαν κρύπτῃν μᾶλλον, ἀναγινώσκοντα τοὺς Βίους τῶν Ὁσίων Μαρτύρων. Πλησίον του εὐρίσκετο κηρίον ἀνημμένον. Τὸν ἔχαρτέησα συμφώνως με τὴν σοβαρότητα τῶν περιστάσεων.

- Χαίρω πολὺ ὅπου σὲ εὐρίσκω εἰσέτι εἰς τὴν ζωὴν, ἀδελφέ μου, τῷ εἴπα.

- Καὶ ἐγὼ ὁμολογῶ, ὅτι εὐγνωμονῶ τὸν Θεόν, κάθε πρωΐαν ποῦ ἐξυπνῶ καὶ βλέπω με ἀπορίαν, ὅτι ὑπάρχω ἀκόμη. [...]

- Ὑποθέτεις, ὅτι τὰ πράγματα θὰ φθάσουν εἰς τὸσον τραγικὰς ὑπερβολὰς;

- Δὲν ἤξεύρω τίποτε φίλε μου. Ἀμφιβάλλω ἂν ὅλοι οἱ διώκται θὰ εἶνε τὸσον μακρόθυμοι, ὅπως ὁ κ. Κανελλίδης, ὅστις σκοπεύει ἀπλῶς νὰ μᾶς φονεύσῃ. Προβλέπω ἐντὸς αὐτῶν ψυχῆν Νερόνειον καὶ βλέπω τὸν Παλαμᾶν ἀλειφόμενον ὡς δᾶδα διὰ πίσης καὶ καιόμενον εἰς ἐορτὴν ὡς ὀλοκαύτωμα πρὸ τοῦ κ. Βλάχου ἐντὸς τῆς πλατείας τοῦ Συντάγματος, καὶ βλέπω τὸν κ. Ψυχάρην ἀγόμενον εἰς τὴν Ὀμόνοιαν καὶ ριπτόμενον εἰς τὰ θηρία. Ζῶμεν εἰς ἐποχὴν χαλεπὴν.

Θά ἦτο ἴσως ἔλλειψις ἂν δὲν ἐλέγομεν δύο λέξεις καὶ ἂν δὲν ἐγράφομεν τὸν ἐπίλογον καὶ πρὸ πάντων τὸ ἐπιμύθιον τῆς διαμάχης, ἡ ὁποία ἐπ' ἀφορμῇ ἐνὸς κριτικοῦ ἄρθρου περὶ Σουρῆ ἤρχισεν εἰς τὰς ἐφημερίδας καὶ ἔλαβε, χωρὶς κανένα λόγον, διαστάσεις ἐκλογικοῦ ἀγῶνος καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἠθέλησε νὰ σκιάσῃ καὶ τοῦ κ. Δηλιγιάννη καὶ τῶν συνδυασμῶν του ἀκόμη τὴν ἐπικαιρότητα. Τὸν παρηκολουθήσαμεν μὲ περιέργειαν καὶ μὲ μελαγχολίαν τὸν νέον αὐτὸν ἀντιδημοτικὸν παροξυσμὸν καὶ ὡς ψυχροί, ἀδιάφοροι καὶ ὄλως διόλου ἀμερόληπτοι ἱστορικοὶ θὰ τὸν συγκεφαλαιώσωμεν.

Ο Επισκοπόπουλος, σημειώνει ότι ήταν λάθος του Σουρή να απαντήσει με τρόπο που δεν συνάδει με τη θέση του, εφόσον στηρίχθηκε περισσότερο στην αποκάλυψη στοιχείων που αφορούσαν την προσωπική του σχέση με τον Ψυχάρη και έπειτα να στρέψει την προσοχή προς τη δημοτική γλώσσα, ώστε να δώσει το έναυσμα για την έντονη φιλολογική συζήτηση που ακολούθησε:

Εἰς τὸ κριτικὸν αὐτὸ ἄρθρον ὁ κ. Σουρῆς διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ ἀπαντήσῃ μὲ ἀστείότητας καὶ νὰ συσσωρεύσῃ τόσα πράγματα ἄσχετα, τόσα ἀστεῖα δῆθεν ἀνέκδοτα καὶ τόσας ἀνακριβεῖς καὶ στενὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ τῶν δημοτικιστῶν ἐν γένει, ὥστε ἦλθε στιγμὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ στενότεροὶ τοῦ φίλοι ἐφοβήθησαν μήπως ὁ κ. Ψυχάρης εἶχε δίκαιον κατὰ τύχην, [...]. Ὑπερβολικαὶ καὶ ἄδικοι αἱ κρίσεις τοῦ Ψυχάρη περὶ Σουρῆ, καθίσταντο ἴσως καὶ λογικαὶ καὶ βᾶσιμοι μετὰ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ μακρὰν ἀπάντησιν τοῦ ποιητοῦ, ἡ ὁποία ἄλλως τε ἀπὸ ὅλον τὸν Τύπον ἐκρίθη δυσμενῶς καὶ ἀποδοκιμαστικῶς. Καί, καθὼς ἦτο ἐπόμενον, εἰς τὴν συζήτησιν αὐτὴν τὴν φιλολογικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος καὶ ἀναγράφητοι δημοσιογράφοι καὶ φιλόλογοι μισονεωτερισταί, ἐλέχθησαν τόσαι ἀνοησίαι, ὥστε εἰς τὸ τέλος ἦτο ἀδύνατον κανεὶς νὰ ἀποφανθῇ ἂν αἱ ὕβρεις ἢ αἱ ἀνοησίαι, αἱ ἀνακριβείαι ἢ αἱ λοιδωρίαι, ὑπερτέρουν.

Η διαμάχη περί γλώσσας, η οποία ξεκίνησε με το κριτικό κείμενο του Ψυχάρη σχετικά με το έργο του Σουρή, κράτησε αρκετά λαμβάνοντας μεγάλες διαστάσεις, λόγω των προσώπων που ενεπλάκησαν σε αυτήν και των όσων ελέχθησαν. Ο ημερήσιος, κυρίως τύπος, αποτέλεσε τον βασικό φορέα έκθεσης και δημοσίευσης των απόψεών τους, καθώς οι περισσότεροι από τους εμπλεκόμενους στο συγκεκριμένο γεγονός είχαν άμεση σχέση με αυτόν, ήταν εκδότες ή

- [...] Ἐν μόνον πρᾶγμα δύναται νὰ σᾶς σώσῃ.

- Ποῖον;

- Νὰ ἀπαρνηθῆτε τὰ ἔργα σας, νὰ μετανοήσετε δημοσίᾳ εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος, παραδείγματος χάριν, νὰ κάμετε ὅτι ἠρνήθη νὰ πράξῃ ὁ Δάντης, ὅπως λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ἐξορίαν, ν' ἀκολουθήσετε τὴν λιτανείαν τῶν Ἐπιταφίων ἀνυπόδητοι, ὀλοφυρόμενοι καὶ μετανοοῦντες. Ἴσως ὁ κ. Κανελλίδης θὰ σᾶς συγχωρήσῃ. Διὰ τὸν κ. Βλάχον ἀπελπισθῆτε ὅμως. Αὐτὸς δὲν θὰ σᾶς συγχωρήσῃ ποτέ. [...]. Τὸ μόνον ὀπωσδήποτε, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐννοήσετε εἶνε ὅτι εὐρίσκεσθε εἰς διωγμὸν, ὅτι ὁ πέλεκυς κρέμαται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σας».

διευθυντές εφημερίδων, αλλά και δημοσιογράφοι που αρθρογραφούσαν καθημερινά. Επομένως, γνώριζαν το μέσο διάχυσης της πληροφορίας και το χρησιμοποίησαν κατάλληλα, ώστε να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα και να διαμορφώσουν την κοινή γνώμη. Οι μεγαλύτερες αθηναϊκές εφημερίδες φιλοξένησαν συνεντεύξεις, χρονογραφήματα, κριτικά κείμενα και επιστολές των εμπλεκομένων, πήραν θέση προς τη μία ή την άλλη πλευρά με σκοπό όχι μόνο την πληροφόρηση, αλλά και την ανάδειξη ενός πολύπλοκου και πολυφωνικού συστήματος συνομιλίας,²⁶ που αποτελεί διαχρονικά ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του εφημεριδικού λόγου.

E.K.Π.Α.

email.: pdaouti@yahoo.gr

²⁶ Για το πολυφωνικό σύστημα συνομιλίας, όπως αυτό εμφανίζεται στον εφημεριδικό λόγο, βλ.: Kalifa – Régnier –Thérenty –Vaillant (dir.) (2011) 18-9· Thérenty (2007) 47-8.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενής

- [ανυπόγραφο] (24/1/1905), «Ο Σουρής και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.2.
- [ανυπόγραφο] (25/1/1905), «Ο Σουρής και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.2.
- [ανυπόγραφο] (26/1/1905), «Οι Μαλλιαροί και οι Λόγιοι», *Άθηναι*, σσ.1-2.
- [ανυπόγραφο] (27/1/1905), «Ο Βλάχος και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.1.
- [ανυπόγραφο] (28/1/1905), «Ο Κανελλίδης και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σσ. 1-2.
- [ανυπόγραφο] (29/1/1905), «Ο Σπανδωνής και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σσ.1-2.
- [ανυπόγραφο] (30/1/1905), «Ο Σπανδωνής και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.1.
- [ανυπόγραφο] (29/1/1905), «Ο Δροσίνης και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σσ.1-2.
- [ανυπόγραφο] (1/2/1905), «Η Δημόσια Γνώμη και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.1.
- [ανυπόγραφο] (2/2/1905), «Ο Μιταυτσή και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σσ.1-2.
- [ανυπόγραφο] (3/2/1905), «Ο Δαμβέργης και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σσ.1-2.
- [ανυπόγραφο] (4/2/1905), «Ο Βάσης και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.1.
- [ανυπόγραφο] (5/2/1905), «Νέα Φάσις τών Μαλλιαρῶν», *Άθηναι*, σσ.1-2.
- [ανυπόγραφο] (6/2/1905), «Ο Λάσκαρης και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.1.
- [ανυπόγραφο] (7/2/1905), «Ο Σκόκος και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.2.
- [ανυπόγραφο] (8/2/1905), «Ο Σκόκος και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.2.
- [ανυπόγραφο] (10/2/1905), «Ο Καλαποθάκης και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σσ.1-2.
- [ανυπόγραφο] (14/2/1905), «Ο Κονδυλάκης και οι Μαλλιαροί», *Άθηναι*, σ.1.
- [ανυπόγραφο] (15/1/1905), «Τὸ Δεκαπενθήμερον. Γράμματα – Τέχνη – Ἐπιστήμη»,
Παναθήναια 103: 223.
- [ανυπόγραφο] (31/1/1905), «Τὸ Δεκαπενθήμερον. Γράμματα – Τέχνη – Ἐπιστήμη»,
Παναθήναια 104: 255.
- [ανυπόγραφο] (15/2/1905), «Τὸ Δεκαπενθήμερον. Γράμματα – Τέχνη – Ἐπιστήμη»,
Παναθήναια 105: 285 – 287.
- Επισκοπόπουλος, Ν. (23/1/1905), «Ψυχάρης και Σουρής», *Ακρόπολις*, σ.1.
- Επισκοπόπουλος, Ν. (29/1/1905), «Ο Ἐπίλογος», *Τὸ Ἄστυ*, σ.1.
- Καρκαβίτσας, Α. (5/2/1905), «Τὸ Περιφημον Ζήτημα τῆς Γλώσσης. Λογικαὶ Σκέψεις
Δημοτικιστοῦ. Μία Συνομιλίαν με τὸν Καρκαβίτσαν», *Ἐστία*, σ.1.
- Ξενόπουλος, Γ. (30/1/1905), «Ο Ἄλλος Σουρής», *Ὁ Νουμᾶς* 133: 2-11.
- Ὁ Περιέργος (28/1/1905), «Ο Κρυάρης», *Ἐμπρός*, σ.1.

- Ὁ Περίεργος (29/1/1905), «Γλωσσοφάγωμα», *Ἐμπρός*, σ.1.
- Ὁ Περίεργος (7/2/1905), «Κωμωδίαν εἰς Πρᾶξιν», *Ἐμπρός*, σ.1.
- Παπαντωνίου, Ζ. (26/1/1905), «Ὁ Σουρήης κ.τ.λ.», *Σκρίπ*, σ.1.
- Παπαντωνίου, Ζ. (28/1/1905), «Ὁ Σουρήης», *Ἀκρόπολις*, σ.1.
- Παπαντωνίου, Ζ. (7/2/1905), «Μία Ἀπάντησις», *Σκρίπ*, σ.1.
- Σουρήης, Γ. (29/1/1905), «Φασουλῆς καὶ Περικλέτος, ὁ Καθένας Νέτος Σκέτος», *Ρωμηός*, σσ.1-4.
- Ταγκόπουλος, Δ. (23/2/1903), «Ὁ Ποιητὴς τοῦ "Ρωμηοῦ"», *Ὁ Νουμᾶς* 16: 2.
- Τσοκόπουλος, Γ. (27/2/1905), «Αὐτοὶ καὶ Ἐκεῖνοι», *Νέον Ἄστρ*, σ.1.
- Ψυχάρης, Γ. (9/1/1905), «Ὁ Σουρήης», *Ὁ Νουμᾶς* 130: 1-6.
- Ψυχάρης, Γ. (1997), *Κριτικά Κείμενα* (επιμ. - μτφρ.: Μποτουροπούλου, Ι.), τ. Α' - Β', Αθήνα: Ἴδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.

Δευτερογενής

- Kalifa, D.– Régnier, P.–Thérenty, M. È. –Vaillant, A. (dir.) (2011), *La Civilisation du Journal – Histoire Culturelle et Littéraire de la Presse Française au XIXe Siècle*, Paris: Éditions Nouveau Monde.
- Moirand, S. (2007), *Les Discours de la Presse Quotidienne - Observer, Analyser, Comprendre*, Paris : Presses Universitaires de France.
- Mouillaud, M. –Tétu, J. – F. (1989), *Le Journal Quotidien*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Nordau, M. (1905), *Ἐκφυλισμός*, (μτφρ.: Βλάχου, Α.), Ἐν Ἀθήναις: Ἐκ τῶν Βιβλιοεκδοτικῶν Καταστημάτων, Ἀναστασίου Δ. Φέξη.
- Thérenty, M. – È. (2007), *La Littérature au Quotidien – Poétiques Journalistiques au XIXe Siècle*, Paris: Éditions du Seuil.
- Wellek, R. (1966), *A History of Modern Criticism 1750 – 1950, The Later Nineteenth Century*, vol. 4, London: Jonathan Cape.
- Wellek, R. (1983²), *A History of Modern Criticism 1750 – 1950, The Age of Transition*, vol. 3, Cambridge: Cambridge University Press [1st edit. 1966].
- Μαυρέλος, Ν. (2005), «Ψυχάρης – Παλαμάς – Επισκοπόπουλος: Το Προσκήνιο και το Παρασκήνιο μιας Διαμάχης», στο Φαρίνου -Μαλαματάρη, Γ. (επιμ.), *Ὁ Ψυχάρης και η*

Εποχή του, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, σσ. 379 -91.

Μιταυτσής, Τ. (1899), *Οί Έκφυλοι* (πρόλ.: Charcot, J. B.), Έν Αθήναις: Έκ τοῦ Τυπογραφείου τῶν Καταστημάτων Σπυρίδωνος Κουσουλίνου.

Σουρής, Κ. (1949), *Γεώργιος Σουρής καὶ ἡ Έποχή του*, Έν Αθήναις: Στεφ. Ν. Ταρουσόπουλος.

Τριχιά – Ζούρα, Μ. (2005), «Ψυχάρης – Ξενόπουλος: Μια Γλωσσική και Αισθητική Διαμάχη. Απόρριψη και Αποδοχή», στο Φαρίνου -Μαλαματάρη, Γ. (επιμ.), *Ο Ψυχάρης και η Έποχή του*, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, σσ. 365-78.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΨΥΧΑΡΗΣ ΚΑΙ ΣΟΥΡΗΣ

Ακρόπολις, 23/01/1905

Ζῆ χωρίς γεγονότα καὶ χωρίς ζωὴν ἢ φιλολογικὴ Ἑλλάς. Κάποτε ἓνα βιβλιαράκι μὲ στίχους, ἄλλοτε ὀλίγα διηγήματα, πότε καὶ πότε καὶ κανένα ρακένδυτον καὶ ἔλεεινὸν δράμα παιζόμενον καὶ αποτυγχάνον ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ Βασιλικοῦ...

Αὐτὴ εἶνε περίπου ἡ φιλολογικὴ μας ζωὴ.

Ἕνα φύσημα ἰδεῶν, ἓνας, μεγάλος πόλεμος ἰδανικῶν, ἓνα ζήτημα κριτικὸν παρασύρον τοὺς σκεπτομένους, συνάπτον μίαν μάχην, ἐπιφέρον ἓνα ἀναβρασμόν, μίαν ζύμωσιν, εἶνε πρᾶγμα πολὺ σπάνιον φεῦ ! εἰς τὴν Ἑλλάδα !

Καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶνε γεγονὸς μέγα καὶ εἶνε γεγονὸς συνταράσσον ὅταν μία κάπως νέα ἰδέα, ἓνα πολεμικὸν ἄρθρον, ἓνα ζήτημα ἔρχεται νὰ μᾶς συνταράξῃ, νὰ μᾶς ἀποτινάξῃ τὴν νάρκην, νὰ μᾶς δώσῃ τοὺς παλμούς καὶ τὴν θερμὴν τῆς ζωῆς.

Αὐτὸ τὸ σπάνιον γεγονὸς συνέβη πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μὲ τὴν δημοσίευσιν ἐκτεταμένης, εἰλικρινοῦς, ἀνατρεπτικῆς, ἰσχυρᾶς, παραδόξου καὶ ὅπωςδῆποτε νευρώδους καὶ ὀλίγον σκανδαλώδους κριτικῆς τοῦ Ψυχάρη περὶ Σουρῆ.

Ψυχάρης καὶ Σουρῆς !

Ἄς σταματήσωμεν μίαν στιγμὴν εἰς τὰς δύο αὐτὰς φυσιογνωμίας.

Ἐν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τὰ μᾶλλον πολεμούμενα, τὰ μᾶλλον ἐρεθίζοντα τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν, ὁ Ψυχάρης, εἶνε ἐπίσης καὶ ἓν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τὰ ὅποια περισσότερον τὴν τιμοῦν. Ἐπιστήμων καὶ ποιητῆς συνδέων τὴν ἐμβρίθειαν μὲ τὸν ρυθμόν, δὲν ἀρκεῖται μόνον νὰ δημιουργῇ ἔργα ὠραῖα ὡς τὸ τελευταῖον μυθιστόρημά του, τὴν «Ζωὴν καὶ Ἀγάπην στὴ μοναξιά», ἀλλὰ ἐργάζεται δι' ἓνα ἰδανικὸν τὸ ὅποιον ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς του, καὶ ὡς πηδάλιον τῆς ἐργασίας του ὅλης.

Τὸ ἰδανικὸν αὐτὸ εἶνε ἡ βασιλεία τῆς δημοτικῆς, ἡ ἀνάστασις τῆς λαλιᾶς τοῦ Ἕθνους, ἡ ἐπάνοδος τῆς γλώσσης μας πρὸς εἰλικρίνειαν, ἡ ἀπελευθέρωσις πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν, ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀλύσεων τῆς τελευταίας δουλείας, —τῆς φοβερωτέρας τῆς τουρκικῆς, —τῆς δουλείας τοῦ σχολαστικισμοῦ, τῶν σαβανωμένων γραμμάτων καὶ τῶν νεκρῶν διδασκάλων.

Ανεξαρτήτως ἄλλως τε τῆς ὀρθότητος τῶν ιδεῶν του ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶνε ἴσως ὁ μεγαλειότερος Ἑλλην πατριώτης καὶ ὁ μεγαλειότερος Ἑλλην παλαιστής. Ποτὲ δὲν εἶδα ὅπωςδῆποτε εἰς τὴν ζωὴν μου ἄνθρωπον τὸν ὅποιον, νὰ γεμίξῃ περισσοτέρα δύναμις καὶ περισσότερος ἐνθουσιασμός, περισσοτέρα ἐπιμονὴ καὶ περισσοτέρα ἡρεμία.

Ἡ πρωία του καὶ ἡ ἑσπέρα του εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶνε ἀφιερωμένοι, διὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν τοῦ ἐξαγνισμοῦ τῆς δημοτικῆς δίδει τὴν πνοὴν του, τὰς σκέψεις του, τὰς ὥρας του, τὴν ζωὴν του, φρονῶν, ὅτι ἡ καλλιτέρα πατριωτικὴ προπαγάνδα εἶνε ὄχι ἐκείνη ἢ ὅποια θὰ δώσῃ στόλον καὶ στρατὸν ἀλλὰ ζωὴν καὶ σκέψιν εἰς τὸ ἀφυπνιζόμενον βασίλειον.

Καὶ ἂν ἀκόμη μίαν οὐτοπίαν ἐπιδιώκει ὁ Ψυχάρης, τὴν ἐπιδιώκει μὲ τόσῃν ἰσχὺν καὶ τόσον φανατισμόν, ὥστε νὰ εἶνε σεβαστὸς καὶ ὑπέροχος ὡς ὅλοι οἱ γίγαντες καὶ οἱ Προμηθεῖς οἱ ἀλίσκομενοι ὑπὲρ μιᾶς ιδέας.

Ποιητὴς ἄλλως τε καὶ λογογράφος ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ζούλιας» ἀποτελεῖ λίαν διακεκριμένην προσωπικότητα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν.

Ἡ «Ζούλια», τὸ «Ὀνειρο τοῦ Γιαννίρη», ἢ «Ζωὴ καὶ Ἀγάπη στὴν Μοναξιά» εἶνε ἀπὸ τὰ τελειότερα ἔργα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς καὶ ἀποτελοῦσι γνησίας σελίδας Ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ Ἑλληνικῆς τέχνης.

Ὅσον ὁ Ψυχάρης εἶνε ἀντιδημοτικὸς ἐν τῇ ἀξίᾳ του· ὅσον ἡ δύναμις του καὶ ἡ εἰλικρίνειά του ἀποκρούονται, τόσον ὁ Σουρῆς εἶνε δημοτικὸς, τόσον ἀποτελεῖ τὸ χαϊδεμένο παιδί τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ «Ρωμηὸς» εἶνε διαδεδομένος ὅπου ὑπάρχουν Ἑλληνες, τὸ ὄνομα τοῦ Σουρῆ εἶνε ἴσως τὸ μόνον γνωστὸν ὄνομα τῆς γραφούσης Ἑλλάδος καὶ σχεδὸν ἕνας ἀπόλογος ἔχει σχηματισθῆ περὶ τοῦ ἠφαιστείου αὐτοῦ τῶν στίχων, τὸ ὅποιον ἐξερεύγεται κανονικῶς κατὰ τὸ Σάββατον ἄφθονον λάβαν, ἐπὶ ἁρμονικὰς ὁμοιοκαταληξίας αἱ ὅποια ἔχουν ὅλα τὰ προτερήματα καὶ ὑπὲρ ὅλα τὸ ἀνεξήγητον προτέρημα καὶ τὸ μοναδικὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα, νὰ γίνονται ἀνάρπαστοι.

Ἡ δόξα τὸν ἔχει πρὸ πολλοῦ καλύψει καὶ σχεδὸν θάψει τὸν Σουρῆν, ἐνῶ στέφανοι καὶ δεκαετηρίδες, ἐγκώμια καὶ βιβλία, ἀποθεώσεις καὶ διαλαλήσεις τὸν ἔχουν ὠθήσει ζῶντα εἰς τὴν ἀθανασίαν.

Καὶ ἰδοὺ αἱ δύο αὗται ἀντίθετοι φυσιογνωμίαι συναντῶνται.

Κρημιστὴς εἰδώλων ὁ Ψυχάρης, προσπαθῶν νὰ ρίψῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον φῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν, πρὸ πολλοῦ ἐτόλμησε νὰ ἀμφισβητήσῃ —καὶ νομίζομεν πρῶτος— τα ἅγια τῆς δόξης τοῦ Σουρῆ.

Εἰς τὸ γαλλικὸν τοῦ βιβλίου περὶ Ἑλλάδος εἶχεν ἀφιερῶσει ἓνα κεφάλαιον διὰ τὸν Σουρῆν, καὶ ἀνεπτυγμένον λεπτομερέστερον, πληρέστερον τὸ ἔδωκε τώρα Ἑλληνιστὶ εἰς ἓνα περιοδικὸν πρὸς κοινὴν κατάπληξιν, συγκίνησιν καὶ συζήτησιν τῆς φιλολογούσης Ἑλλάδος ὀλοκλήρου.

Τὸ ἄρθρον αὐτὸ εἶνε ὀλόκληρος εὐφυστάτη καὶ λεπτοτάτη ψυχολογία καὶ ἴσως καὶ φιλοσοφικὴ μελέτη περὶ τοῦ τάλαντου τοῦ Σουρῆ καὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Σουρῆ καὶ δίκαιον ἢ ἄδικον ὑποθέτομεν, ὅτι ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς βαθυτέρας, τὰς λεπτοτέρας καὶ τὰς ὀξυτέρας σελίδας τῆς ἐσπαργανωμένης ἀκόμῃ ἑλληνικῆς κριτικῆς.

Δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς νὰ αναλύσωμεν οὔτε καὶ νὰ δώσωμεν τὴν οὐσίαν τοῦ ἐκτενοῦς καὶ πυκνοῦ αὐτοῦ ἄρθρου.

Ἡ γνώμη τοῦ Ψυχάρη εἶνε ὅτι ὁ Σουρῆς εἶνε τάλαντον κατώτερον θεραπεῦον τὰς χαμηλὰς ὀρέξεις τοῦ ὄχλου· ἓνα τάλαντον τὸ ὁποῖον ὅπως καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν ἐκεῖνο τοῦ Ὀνὲ π.χ. ἔχει τόσῃν δημοτικότητι, ὅσῃν καὶ κενότητι.

Ὁ Σουρῆς εἶνε κατὰ τὸν Ψυχάρη ἓνας εὐφυῆς, ἀλλὰ μέτριος στιχουργός, χωρὶς ὕψος, χωρὶς γνώσεις, χωρὶς εὐρύτητα, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν εἰς ὃ,τι αὐτὴ ἔχει χαῦνον, ἀσθενές, παραλυτικὸν καὶ ἐκφυλισμένον ὄλονέν.

Κατηγορεῖ τὸν Σουρῆν ὁ Ψυχάρης ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἠθικοποιητικὴν δύναμιν τοῦ σατυρισμοῦ, ὅτι δὲν δεικνύει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ὁδὸν τῆς προόδου, ὅτι ἀπλῶς τὴν ἀκολουθεῖ καὶ χωρὶς νὰ ἔχη τὴν δύναμιν νὰ καυτηριάσῃ τὰ ἐπιλήψιμα, μᾶς θωπεύει καὶ γελᾷ καὶ μᾶς κάμνει νὰ γελῶμεν δι' αὐτά.

Νομίζει κανεῖς, λέγει, «ὅτι ὁ Σουρῆς βέβαια προστάζει ἔθνος ἀλάκαιρον, ἀλάκαιρον ἀσκέρι, τὴ Ρωμηοσύνην. Μὰ ὁ Σουρῆς κυβερνᾷ τοὺς Ρωμηοὺς ὅσον καὶ ἄφτοι τὸν κυβερνοῦνε. Ὁ Σουρῆς δὲν πάει μπροστὰ, πίσω τους δὲν πάγει, πλάγι πλάγι τους βαδίζει.»

Ὁ γέλως τοῦ Σουρῆ κατὰ τὸν Ψυχάρη εἶνε γέλως κατώτερος ἄνευ καμμιᾶς εὐρύτητος, χωρὶς τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ δεικνύει μίαν ψυχῆς βαθύτητα, ἢ μιᾶς μεγάλης εὐαισθησίας πικρίαν.

Καὶ ἀναγνωρίζων ὅτι εἶνε καλὸς στιχουργός, ἀληθινὸς μάστορς στους στίχους μὲ τὴν πλουσιότεραν ὁμοιοκαταληξίαν τὴν ὁποῖαν δύναται νὰ ἀπαντήσῃ κανεῖς, δὲν τοῦ παραδέχεται ὁ κ. Ψυχάρης κανὲν ἄλλο προτέρημα.

«Σὰ νάγινε ρίμα ὅλος ὁ Σουρῆς λέγει. Κι' ἀλήθεια κάποτε τρομάζεις, λὲς μήπως ἡ ρίμα δὲν τοῦ ἄφισε θέσι στὸ νοῦ του γιὰ καμμιὰ ἄλλη σκέψιν. Πολύ, μὰ πολὺ περίεργον εἶνε ποῦ ὁ Σουρῆς μὲ τὰ μάτια του εἶδε νὰ ἀκολουθήσουνε στὴν Ἑλλάδα κάμποσα σπουδαῖα, σημαντικὰ, τραγικὰ μάλιστα καὶ τὰ εἶδε νὰ ταράζουνε ἢ τουλάχιστον νὰ συγκινήσουνε τὸ ἔθνος.

Γιομάτη από τέτοια ή εποχή μας. Ρωσσοτούρκικος, έλληνοτούρκικος πόλεμος, κρητική άφτονομία, γλωσσικό ζήτημα, φοιτητικά για τὸ Βαγγέλιο, μακεδονικά, ὅ,τι θέλεις. Μπορεῖ ὡς τόσο νὰ σοῦ φανῆ πῶς τίποτες ἀπ’ ἀφτά, ὁ Σουρῆς δὲν κατάλαβε. Ὡς ἓνα βαθμὸ πάει. Παρέκει ἀδύνατο, δὲν καταλαβαίνει ποῦ δὲν καταλαβαίνει. Ζαλίζεται, σκοτίζεται, τὰ σαστίζει, πελαγώνει καὶ νὰ καταλάβῃ δὲν ὑπάρχει τρόπος».

Καὶ ὁ Ψυχάρης κάμνει ἀκόμη τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὁ Σουρῆς δὲν διαβάζεται, ὅτι ὁ «Ρωμηὸς» μόνον διαβάζεται ἐφημέρως παροδικῶς, τὴν ἡμέραν τῆς ἐκδόσεώς του, ὅτι ὁ Σουρῆς ἀναγινώσκεται ὡς δημοσιογράφος, ὄχι ὡς ποιητής, καὶ ἀκόμη ὅτι ὁ Σουρῆς πάληωσε, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ κ. Ψυχάρη, ὅτι δὲν ανήκει ὅπως ἄλλοτε εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν, οὔτως εἰπεῖν, τῶν γραμμάτων, ὅτι μόνον ὁ ὄχλος ὁ τελευταῖος ἀφυπνιζόμενος τὸν διαβάζει πρὸ πάντων καὶ ὅτι ἡ δόξα του δύνει, καθόσον περισσότερον φωτίζεται ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις καὶ ὁ νοῦς μας χαιρετίζει νέους κόσμους καὶ ὁ ἥλιος ἀνατέλλει...

Ἦθελήσαμεν πιστῶς νὰ σᾶς παρουσιάσωμεν τὰ στοιχεῖα τοῦ φιλιππικοῦ αὐτοῦ Ψυχάρη κατὰ Σουρῆ χωρὶς νὰ σκοπεύομεν τὸ παράπαν νὰ κρίνωμεν καὶ νὰ ἐπικρίνωμεν τὰς γνώμας τοῦ κ. Ψυχάρη οὔτε νὰ εἴπωμεν κατὰ πόσον εἶνε ὀρθὴ ἢ ὄχι ἡ ἐνσάρκωσις αὐτῆ τὴν ὁποίαν κάμνει ὄλων τῶν ἐθνικῶν ἀδυναμιῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ σκότους εἰς τὸν Σουρῆν.

Ἐπάρχουν διάφοραι ἀπόψεις ἀπὸ τὰς ὁποίας δύναται κανεὶς νὰ κρίνῃ τὰ πράγματα τοῦ πνεύματος καὶ ποικίλαι θεωρίαι τὰς ὁποίας δύναται κανεὶς νὰ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ ἐνὸς συγγραφέως.

Τὸ ἐνδιαφέρον ὁπωςδήποτε εἶνε, ὅτι ἄρθρα πολεμικὰ ὡς τοῦ Ψυχάρη ἐπιφέρουν ζύμωσιν, κινοῦν ιδέας, φέρουν ζωὴν καὶ ὅτι ἠλεκτρίζουν κάπως μίαν φιλολογίαν καὶ μίαν κριτικὴν ἀεὶ κοιμωμένην, καὶ ὅτι ὅταν ἀφοροῦν εἰς προσωπικότητας ὡς τὸν Σουρῆν ἀποτελοῦν γενικώτερα οὔτως εἰπεῖν ζητήματα.

Ν. Ἐπισκοπόπουλος

ΑΠΟ ΗΜΕΡΑΣ ΕΙΣ ΗΜΕΡΑΝ Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τὸ Ἄστυ, 29/1/1905

Θὰ ἦτο ἴσως ἔλλειψις ἂν δὲν ἐλέγομεν δύο λέξεις καὶ ἂν δὲν ἐγράφομεν τὸν ἐπίλογον καὶ πρὸ πάντων τὸ ἐπιμύθιον τῆς διαμάχης, ἢ ὁποία ἐπ’ ἀφορμῇ ἐνὸς κριτικοῦ ἄρθρου περὶ Σουρῆ ἤρχισεν εἰς τὰς ἐφημερίδας καὶ ἔλαβε, χωρὶς κανένα λόγον, διαστάσεις ἐκλογικοῦ ἀγῶνος καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἠθέλησε νὰ σκιάσῃ καὶ τοῦ κ. Δηλιγιάννη καὶ τῶν συνδυασμῶν του ἀκόμη τὴν ἐπικαιρότητα.

Τὸν παρηκολουθήσαμεν μὲ περιέργειαν καὶ μὲ μελαγχολίαν τὸν νέον αὐτὸν ἀντιδημοτικὸν παροξυσμὸν καὶ ὡς ψυχροί, ἀδιάφοροι καὶ ὄλως διόλου ἀμερόληπτοι ἱστορικοὶ θὰ τὸν συγκεφαλαιώσωμεν.

Γνωρίζετε ἴσως, ὅτι ἀφορμὴ τῶν ὄλων ἦτο ἐν ἐκτενῆς ἄρθρον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ κ. Ψυχάρης, μὲ τὴν ἐλευθεροστομίαν καὶ τὴν ὀρμὴν, ἢ ὁποῖα τὸν διακρίνει, προσεπάθει νὰ καθορίσῃ τὸ τάλαντον τοῦ Σουρῆ καὶ παραδεχόμενος αὐτὸν ὡς καλὸν στιχουργόν, τὸν ἐμέμφετο ὡς σατυριστὴν, τὸν ἐθεώρει ἴσον καὶ ὄχι ἀνώτερον τοῦ κοινοῦ του, τοῦ ἐμέμφετο στενότητα ἀντιλήψεως καὶ γνώσεων, ἔλλειψιν λεπτότητος τῆς σάτυράς του, καὶ τὸν ἐθεώρει μᾶλλον ὡς μίαν προσωποποίησιν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς μετριότητος, παρὰ ὡς ἀστέρα τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ οὐρανοῦ.

Εἰς τὸ κριτικὸν αὐτὸ ἄρθρον ὁ κ. Σουρῆς διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ ἀπαντήσῃ μὲ ἀστεϊότητος καὶ νὰ συσσωρεύσῃ τόσα πράγματα ἄσχετα, τόσα ἀστεῖα δῆθεν ἀνέκδοτα καὶ τόσας ἀνακριβεῖς καὶ στενὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ τῶν δημοτικιστῶν ἐν γένει, ὥστε ἦλθε στιγμὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ στενότεροί του φίλοι ἐφοβήθησαν μήπως ὁ κ. Ψυχάρης εἶχε δίκαιον κατὰ τύχην, μήπως τῷ ὄντι ὁ ἐγκέφαλος τοῦ Σουρῆ μόνον ἐλαφρὰς ἀστεϊότητος διὰ τὸν ὄχλον ἠδύνατο μόνον νὰ παραγάγῃ καὶ μήπως, ὅταν ὁ κριτικὸς του τὸν ἐκατηγόρει, ὅτι εἰς καμμίαν ἐθνικὴν καὶ σπουδαίαν ὑπόθεσιν δὲν ἐδείχθη εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων καὶ δὲν τὴν ἠννόησεν, ἔλεγεν ἀλήθειαν. Ὑπερβολικαὶ καὶ ἄδικοι αἱ κρίσεις τοῦ Ψυχάρη περὶ Σουρῆ, καθίσταντο ἴσως καὶ λογικαὶ καὶ βάσιμοι μετὰ τὴν ἀξιοδάκρυτον καὶ μακρὰν ἀπάντησιν τοῦ ποιητοῦ, ἢ ὁποῖα ἄλλως τε ἀπὸ ὅλον τὸν Τύπον ἐκρίθη δυσμενῶς καὶ ἀποδοκιμαστικῶς.

Καί, καθὼς ἦτο ἐπόμενονον, εἰς τὴν συζήτησιν αὐτὴν τὴν φιλολογικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος καὶ ἀναλφάβητοι δημοσιογράφοι καὶ φιλόλογοι μισονεωτερισταί, ἐλέχθησαν τόσαι ἀνοησίαι, ὥστε εἰς τὸ τέλος ἦτο ἀδύνατον κανεῖς νὰ ἀποφανθῇ ἂν αἱ ὕβρεις ἢ αἱ ἀνοησίαι, αἱ ἀνακρίβειαι ἢ αἱ λοιδωρίαι, ὑπερτέρουν.

Καὶ διὰ μίαν φορὰν ἀκόμη, μὲ τὴν ἀφορμὴν αὐτὴ τοῦ γλωσσολογικοῦ ζητήματος, ἐνῶ ὁ κ. Σουρῆς ἀπεκάλει ἀμαθέστατον τὸν Ψυχάρην, καὶ ὁ κ. Βλάχος ἠθέλεε μεγαλοπρεπῶς νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸ φρενοκομεῖον τὸν Κρουμβάχερ, καὶ ὁ κ. Κανελλίδης ἐπρότεινεν, ὡς συνοπτικώτερον, νὰ φονευθοῦν καὶ οἱ δύο, ἐδείχθη γυμνὴ ἢ ἔλλειψις πάσης ψυχραιμίας καὶ ἡ πλήρης μας ἄγνοια καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀκόμη ἀπειρία μας πρὸς πᾶσαν συζήτησιν μὴ ἔχουσαν σχέσιν μὲ τὸν καιρὸν, τὰ ἐκλογικά, κλπ.

Εὐτυχῶς ἐλπίζομεν ὅτι διὰ μίαν φορὰν ἀκόμη τὸ ζήτημα ἐκόπασεν, ὅτι οἱ καταδιωκόμενοι δημοτικισταὶ δύνανται πάλιν νὰ ἐξακολουθοῦν ἀναπνέοντες καὶ ζῶντες, καὶ ὅτι, πρὸς τιμὴν μας ἡ ἡρεμία ἀποκατέστη.

Ἄλλως τε, ὀλίγον κατ' ὀλίγον γίνεται φῶς, ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ οὐράνιον τόξον τῆς ψυχραιμίας λάμπει εἰς τὸν φανατικὸν οὐρανὸν τοῦ γλωσσολογικοῦ ζητήματος καὶ δυνάμεθα νὰ θεωροῦμεν ὡς εὐφρόσυνον γεγονός, ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ Τύπος ἔδειξε μετριοπάθειαν ἐν πολλοῖς, ὅτι εὐρέθησαν καὶ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι συνεβούλευσαν τὸν Σουρῆν νὰ ἐξακολουθήσῃ γράφων τὸν «Ρωμῆον» καὶ νὰ μὴ προσπαθῇ νὰ διασκεδάσῃ τὸν κόσμον καὶ εἰς πεζὸν λόγον.

Εἶνε εὐχάριστον καὶ αὐτό.

Εἶμεθα Ἴθνος σχετικῶς πολὺ νέον ἢ ὀρμὴ μας, ἢ ἄγνοιά μας, ἢ μανία μας νὰ ἀναμιγνύμεθα εἰς κάθε ζήτημα, νὰ ἀρνούμεθα μὲ μίαν λέξιν τὸν Κρουμβάχερ καὶ νὰ στέλλωμεν μὲ μίαν περιφρονητικὴν λέξιν μία ὀλόκληρον ποίησιν καὶ γλῶσσαν εἰς τό φρενοκομεῖον εἶνε δικαιολογημένα.

Τὸ πᾶν εἶνε νὰ ἔχῃ ἓν Ἴθνος ζωὴν καὶ μὲ τοὺς παροξυσμοὺς τοῦ θυμοῦ μας ἀκριβῶς καθίσταται βέβαιον, ὅτι εἶμεθα προικισμένοι μὲ ἄξεστον, ἀκατέργαστον, παιδικὴν ἀκόμη, ἀλλ' ἄφθονον ζωὴν.

Ν. Ἐπ.